

SUİTDER

SDÜ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

Süleyman Demirel University Journal of Humanities and Social Sciences

Sayı/Issue	64-Aralık 2025 / 64-December 2025
Makale Bilgisi/ Article Info	Araştırma Makalesi / Research Article
Başvuru Tarihi/ Submitted Date:	24 Temmuz 2025 / 24 July 2025
Kabul Tarihi/ Accepted Date:	20 Ekim 2025 / 20 October 2025
Atıf/Citation:	Turan, M. (2025). Abdurrahmân-ı Câmî'nin <i>Risâle fi'l-Arûz</i> Adlı Eserinin Türkçe Tercümelerinden <i>Menâbi 'u'l-Füyûz fi-Hadâ'iku'l-Arûz</i> . <i>Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi</i> (64). 529-570
DOI:	10.35237/suitder.1749635
Benzerlik / Similarity: %	2

Abdurrahmân-ı Câmî'nin *Risâle fi'l-Arûz* Adlı Eserinin Türkçe Tercümelerinden *Menâbi 'u'l-Füyûz fi-Hadâ'iku'l-Arûz*

Menâbi 'u'l-Füyûz fi-Hadâ'iku'l-Arûz From The Turkish Translations of Abdurrahmân-ı Câmî's
work named *Risâle fi'l-Arûz*

Muhittin TURAN^{ID}

Öz

Molla Câmî adıyla da tanınan XV. yy. İranlı âlim ve şair Abdurrahmân-ı Câmî'nin (öl. 1493), *Risâle fi'l-Arûz* adlı aruz hakkında bilgiler veren eseri, Türk edebiyatında birçok defa tercüme ve şerh edilmiştir. Eserin Türkçe tercümelerinden biri, tam künyesiyle es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Tarhan bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Abdülkerîm bin es-Seyyid Yûsuf Hâce'ye aittir. Mütercim, Câmî'nin söz konusu eserinden farklı olarak tercümesinin adını "*Menâbi 'u'l-Füyûz fi-Hadâ'iku'l-Arûz*" olarak koymuştur. Tercümede *Risâle fi'l-Arûz*'a tamamen sadık kalınmamış, gerek bölüm ihdası gerek örneklerin farklılığı ve gerekse konuların sırası gibi bazı noktalarda tasarruflarda bulunulmuştur. Mütercim, konuyla ilgili diğer risalelerden edebî incelikleri anlama konusunda yardımcı olabilecek bazı faydalı bilgileri de tercümesine eklemiştir. Bu şekilde tercüme beş bölümde toplanmıştır. Eserin kaleme alındığı tarih tespit edilememiştir. Bu yazıda öncelikle Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında bu konuda yazılan belli başlı eserler söz konusu edilerek *Risâle fi'l-Arûz*'un ve dolayısıyla tercümesinin aruz tarihindeki yeri gösterilmeye çalışılmıştır. Ardından içerik ve kaynaklar açısından incelenen tercümenin nüsha tavsipleri verilmiştir. Tercüme ile Câmî'nin eseri çeşitli yönlerden karşılaştırıldıktan sonra üç nüshası temin edilebilen tercümenin tenkitli metni ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Menâbi 'u'l-Füyûz fi-Hadâ'iku'l-Arûz*, Abdurrahmân-ı Câmî, aruz risalesi, *Risâle fi'l-Arûz*, Tarhan bin Ahmed

* Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Teoman Duralı İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Zonguldak/TÜRKİYE, E-Posta: muhit_33@hotmail.com , ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1499-7916>, ROR ID: <https://ror.org/01dvabv26>

Abstract

The work that provides information about prosody (aruz) by the 15th-century Iranian scholar and poet Abdurrahman-ı Câmî (d. 1493), known as Molla Câmî, titled *Risâle fi'l-Arûz*, has been translated and annotated many times in Turkish literature. One of the Turkish translations of the work belongs to es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Tarhan bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Abdülkerîm bin es-Seyyid Yûsuf Hâce. The translator, differing from Câmî's aforementioned work, named his translation *Menâbi 'u'l-Füyûz fi-Hadâ'iku'l-Arûz*. In the translation, there was not complete adherence to *Risâle fi'l-Arûz*; instead, some points involved economization, such as the introduction of new sections, the difference in examples, and the order of topics. The translator also added some useful information to his translation that could assist in understanding literary subtleties from other treatises related to the subject. This translation is compiled into five sections. The date the work was penned cannot be determined. This article primarily discusses the major works written on this subject in Arabic, Persian, and Turkish literature, and attempts to show the place of *Risâle fi'l-Arûz* and its translation in the history of aruz (prosody). Subsequently, manuscript descriptions of the examined translation, in terms of content and sources, are provided. After comparing the translation with Jami's work from various aspects, the critical text of the translation, for which three manuscripts could be obtained, has been presented.

Keywords: *Menâbi 'u'l-Füyûz fi-Hadâ'iku'l-Arûz*, Abdurrahmân-ı Câmî, treatise on prosody, *Risâle fi'l-Arûz*, Tarhan bin Ahmed

GİRİŞ

Nazımda kapalı-açık veya uzun-kısa hecelerin belirli bir sistem çerçevesinde dizilmesine dayanan ve şiirde ahenk unsurunun başta gelen ögesi durumunda olan aruz vezni, Arap edebiyatından Fars edebiyatına geçmiş ve oradan da Türk edebiyatında kullanılmıştır. Nazmın vazgeçilmez bir unsuru olan aruz sistemi hem bu üç dilin içerisinde hem de birbirlerine geçerken çeşitli yüzyıllarda bazı değişikliklere uğramıştır. Böylece her dil, kendi yapısı içerisinde çeşitli tasarruflarla kendi aruz sistemini oluşturmuştur. Bu sistemler de bazen müstakıl bir kitap bazen de belagat kitaplarında bir bölüm olarak yer almıştır. Bu eserler arasında adları, bu sistemi belirli temellere oturtmaları ve rağbet görmeleri açısından anılması gerekenler vardır.

Arap sahasında ilk olarak Halîl bin Ahmed'in (öl. 791) sistemleştirdiği aruz ilmi, kendisinden sonra gelen yine Arap müellifler tarafından örnek alınmış ve çeşitli eserler yazılmıştır. Müellif, kaleme aldığı *Kitâbü'l-Arûz* isimli eseriyle bu sistemi "aruz" adıyla bir ilim dalı olarak ilk defa ortaya koymuştur. Müellif, "kendisiyle bir şey karşılaştırılan (ma'rûz), dolayısıyla ölçü, terazi (mizan) veya örnek olan şey" (Topuzoğlu, 1997, s. 311) manasında kullandığı "aruz"u, 15 bahir olarak tanzim etmiştir. Kendisinden sonra "mütedarik" bahrinin de eklenmesiyle birlikte bahir sayısı 16'ya çıkmıştır. İbni Abdürabbih (öl. 940)'in *Ikdu'l-Ferîd*'inin (Mustafa Muhammed eş-Şek'a, 1999) aruz ve kafiye ile ilgili "el-Cevheretü's-Sâniye" başlıklı bölümü, Halîl bin Ahmed'in *Kitâb-ı Arûz*'una tamamen sadık kalınarak yazılmış olması bakımından dikkate değerdir (Çetin, 1991, s. 311). İsmail bin Hammâd el-Cevherî (öl. 1009'dan önce), *Kitâbu Arûzi'l-Varaka* isimli eseriyle Halîl bin Ahmed'in ortaya koyduğu aruz sisteminde bazı değişiklikler yapmış ve 15 bahri, yedisi müfredat ve beşi mürekkebat olmak üzere 12 bahre indirmiştir (Kılıç, 1993).

Aruzun X. yüzyılın sonlarından itibaren İran sahasında da varlık gösterdiği görülmektedir. İranlı edipler, aruzu Araplardan aldıktan sonra bazı değişiklikler yapmışlardır. Mesela beyit yerine mısraı esas alan bir sistem tesis ederek "cedîd", "karîb" ve "müşâkil"¹ bahirlerini eklemişler ve buna mukabil olarak da "tavîl", "medîd", "basît", "kâmil" ve "vâfir" bahirlerini kullanmayı terk

¹ Bu üç bahre "buhûr-ı muhtassa" denir.

etmişlerdir. Farklı şecereler de ekleyerek aruz sistemini zenginleştirmişlerdir. Bünyelerine Araplardan birçok zihaf dâhil etmişlerdir. Hezec ve remel bahirleri Arap şiirinde “müseddes” olarak kullanılırken Fars şiirinde “müsemmen” olarak yer bulmuştur. Bu ve benzeri tasarruflarla ortaya konan eserlerin X. yüzyılın sonu ve XI. yüzyılın başlarında Muhammed bin Ömer er-Râdûyânî'nin *Tercümânü'l-Belâğ'a*'sı ile başladığı bilinmektedir. Eser, merhum Ahmet Ateş tarafından “aruz konusunda karşı karşıya kaldığımız ilk örnek” (Ateş, 1949b, s. 258) şeklinde nitelendirilmektedir.² Bunun yanında Ebu'l-Hasan Ali Behrâmî-i Serahsî'nin *Gâyetü'l-Arûziyyîn* ve *Huceste-nâme* adlı eserleri de (Köprülü, 1999, s. 331; Yıldırım, 2012, s. 575) bu alanın ilk örneklerinden olduğu için adları anılmalıdır. Aynı dönemde yaşayan Emir Ebu Mansûr Büzürçmihr Kâyînî ve Ebu Abdullah Fûşî'nin aruz konusunda müstakil bir eser yazmamış olsa da şiirlerinde Fars aruzunun yerleşmesinde büyük etkilerinin olduğu söylenebilir (Köprülü, 1999, s. 331). Aruz nazariyecileri arasında yerini alan Hasan Kattân-ı Mervezî (öl. 1154), “rubai” nazım şeklinin “ahrem” ve “ahreb” şecerelerini ihdas etmiş ve bunları 24 vezne ayırmıştır (Abbâs İkbâl Âştiyânî, 1350, s. 274). Reşîdüddîn-i Vatvât (öl. 1177), *Risâle-i Arûz*'unda 16 aruz bahrine yer vermiştir (Ateş ve Tarzî, 1962, s. 252-262).

Her ne kadar kendisinden önce yukarıda anılan eserler yazılmış olsa da Şems-i Kays'ın (öl. 1236'dan sonra) *El-Mu'cem fi-Me'âyîri Eş'ârî'l-Acem*'i bu sahada “ilk klasik aruz kitabı” olarak kabul görür. Bu konuda Köprülü şunları söyler:

“Arap edebiyatını ve aruzunu da çok iyi bildikleri muhakkak olan bu ilk nazariyecilerin kurdukları sistem, Acem şiirinin XI-XII. asırlarda geçirdiği tekâmül neticesinde bazı değişikliklere uğrayarak son şeklini almıştır ki bu klasik şekil Şems-i Kays'ın eserinde artık tamamıyla kanunlaştırılmış bir mahiyette meydana konulmuştur (Köprülü, 1999, s. 332).

İlk kısmı aruza, ikinci kısmı ise kafiyeeye ayrılan eserin “Der-Fenn-i ‘Arûz” başlığını taşıyan kısmı, “Der-Ma'nâ-yı ‘Arûz ve Şerh-i Erkân”, “Der-Efâ'il-i ‘Arûz”, “Der-Tağyîrât ve Zihâfât” ve “Der-Zikr-i Buhûr-ı Pânzdeh ve Devâ'ir-i Hamse” şeklinde dört “bâb”da incelenmiş (Muhammed bin Abdülvehhâb Kazvînî, 1909, s. 26-195) ve aruz sistemi 14 bahir ve dört dairede toplanmıştır. Bu eserin, alanında kendisinden sonra kaleme alınan eserleri etkilediği muhakkaktır.

Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî'nin (öl. 1275) 1251 yılında kaleme aldığı *Mi'yârü'l-Eş'âr*'ı (Şirinov, 2012, s. 441; Çetin, 1991, s. 432) *El-Mu'cem* ile aynı değerde gösterilebilecek bir eserdir. Arap ve Fars şiirlerinde aruz ve kafiye konularını ele alan eser, üç “fasıl”dan oluşmaktadır. İlk fasıl şiir ve tanımına, ikinci fasıl sözlüklerde vezin ve kafiye farklılıklarının sebeplerine, son fasıl da şiirle ilgili bulunan diğer sanatlara ayrılmıştır (Yıldırım, 2012, s. 582).

Şems-i Fahrî (öl. 1344/45), aruz sistemi hakkında bilgiler verdiği *Mi'yâr-ı Cemâlî*'sinde *El-Mu'cem*'den, ismini zikretmeden alıntılar yapmıştır (Çiçekler, 2010, s. 508).

İranlı müelliflerden Seyfî-i Buhârâyî (öl. 1503), şiir vezinleri, aruz bahir ve dairelerini esas alarak yazdığı *Risâle-i Seyfî* ve *Arûz-ı Seyfî* olarak da tanınan *Mîzânü'l-Eş'âr*'ını, Halîl bin Ahmed, Abdurrahmân-ı Câmî, Şems-i Kays gibi aruz tarihinde ün yapmış müelliflerin ilgili eserlerini örnek alarak hazırlamıştır (Yıldırım, 2012, s. 583).

İranlı şairlerden Abdurrahmân-ı Câmî'nin *Risâle fi'l-Arûz*'u³, Fettâhî'nin (öl. XV. yy.) *Risâle fi'l-İlmî'l-Arûz* (Yazıcı, 1995, s. 486)'u, Vahîdî-i Tebrîzî'nin *Arûz ve Kâfiye-yi Vahîd-i Tebrîzî* veya *Muhtasar-ı Vahîdî* adlarıyla da bilinen *Cem-i Muhtasar*⁴ isimli aruz ve kafiye konularını ihtiva eden eserleri diğer aruz risaleleri arasında anılabilir.

Tüm bu bilgiler birlikte düşünüldüğünde aruz ilminin ilk olarak Arap nazariyatçıları ile şekillendiği, fakat İranlı müellifler marifetiyle bu sahada daha çok eser yazıldığı ve nihayet yukarıda birkaç temsilcisinin söz konusu edildiği gibi bir “Fars aruzu”nun oluşturulduğu söylenebilir.

² Eser aynı zamanda tenkitli metin ve tıpkıbasım olarak, mukaddime, haşiye ve izahlarla yine Ahmet Ateş tarafından yayınlanmıştır (Ateş, 1949a).

³ Bu eser hakkında ileride ayrıntılı bilgi verilecektir.

⁴ Birçok yazması bulunan eserin bir nüshası için bk. *Cem-i Muhtasar*, Beyazıt Kütüphanesi B6920/3, 225b-239b.

X. yüzyıldan itibaren Fars aruzuyla tanışan Türkler, Anadolu sahasında aruzu önce şiirlerinde tatbik etmeye çalışmışlardır. Bu tatbik, kendisini ilk olarak mülemmalarla göstermiştir. Ardından bu sistemle Farsça şiirler kaleme almaya başlayan Türkler, zamanla bilhassa Farsça şiirlerin tercümeleriyle aruzu Türkçe şiirlerde uygulamaya çalışmışlardır.

Elimize ulaşan aruzla yazılan ilk Türkçe eser, Yusuf Hâs Hâcib'in 1069 yılında nazmettiği ve 6645 beyitten oluşan *Kutadgu Bilig* adlı eseridir. Bu eserle birlikte Edip Ahmed Yüknêkî'nin (XII. yy.) 173 kıt'alık *Atabetü'l-Hakâyık*'ı, İslâm'ın (XIV. yy.'ın başı) *Mu'înü'l-Mürîd*'i ve *Cevâhirü'l-Esrâr*⁵ adlı eser, Arap ve Fars şiirlerinde ortak olarak kullanılan mütekârib bahrinde yer alan ve tekrarlarla oluşan "fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl" gibi uzun ve kolay nazmetmeye imkân sağlayacak vezinlerle kaleme alınmıştır.

Aruzun her ne kadar Türkçe şiirlere uygun olmadığı bilinse de Türk şairler tarafından özellikle Türk edebiyatının "klasik"leşmeye başladığı XV. yüzyıldan itibaren ustalıkla kullanıldığı görülür. Aruzun şiire tatbiki konusunda ortaya konan bu başarıların yanında, nazari kısmına dair gayretlerin sadece birkaç eserle sınırlı olduğu söylenebilir. Bu gayretlerden ilki XV. yüzyıl Çağatay edebiyatının önemli temsilcisi Ali Şîr Nevâyî'nin (öl. 1501), Câmî'nin *Risâle fi'l-Arûz*'una nazire olarak yazdığı *Mîzânü'l-Evzân* isimli eseridir. Nevâyî aruz nazariyatına ilişkin önemli bilgiler içeren bu eserini yazarken İmam Halîl, Şems-i Kays, Câmî ve Tûsî gibi aruz nazariyatçılarından oldukça istifade etmiş ve ayrıca bu kitaplarda bulunmayan bazı vezinleri de tespit edip eserine dâhil etmiştir (Eraslan, 2015, s. 6-7). Nevâyî bununla birlikte "tuyuğ", "koşuk", "çenge", "muhabbet-nâme", "müstezâd", "arazvârî", "Türkî" gibi Çağatay edebiyatına ait bazı nazım şekillerinden de bahsetmiştir.

Babür'ün (öl. 1530) aruzla ilgili bilgileri ortaya koymak amacıyla yazdığı Aruz Risalesi, Nevâyî ile birlikte aruz nazariyatı konusunda örnekleriyle bilgiler veren ikinci temel eserdir.⁶ Bu eserin aruz hakkında yazılmış benzer Farsça eserlerden pek farklı olmadığı gibi tasnif, tertip ve kaynak itibariyle Nevâyî'nin eserinden de farklı değildir (Koca, 2021). O da Nevâyî gibi eserinde Arap ve Fars aruzundaki malumatın yanında bazı yeni örnekleri de ortaya koymuş ve Nevâyî'den farklı olarak "tarhan" ve "ölung" adlarındaki bestelenmek için yazılmış şiir türlerini eserine koymuştur.

Bu iki önemli eserden başka sonraki yüzyıllarda sadece aruz bilgileri ve tatbiki konusunda sair eserler yazılmıştır. Gülşehrî'nin (öl. 1317'den sonra) *Arûz-ı Gülşehrî* adlı Farsça mensur aruz risalesi, Türk edebiyatında aruz konusunda kaleme alınmış ilk müstakil eserlerdendir. 16 varaklık bu eserin ilk 10 yaprağında aruz daireleri, bahirleri; kalıpların harflerin sakin veya müteharrik olmalarına göre tespiti, hazf, zihaf vb. konular teorik olarak anlatıldıktan sonra 10b-16b sayfaları arasında bütünüyle örnek metinlere yer verilmiştir (Köksal, 2022). Ahmed-i Dâ'î'nin (öl. 1421'den sonra) manzum olarak kaleme aldığı *İlm-i Arûz*'unda aruzun 29 farklı kalıbı birer dörtlükle açıklanarak kaleme alınmıştır (Sevgi 2007, s. 2). Ahmed-i Bardahî'nin 1474-1477 yılları arasında yazdığı düşünülen ve beş bölümden oluşan *Câmî 'u'l-Fâris*'i (Sevgi, 2008, s. 40) de Osmanlı döneminde kaleme alınan diğer aruz konulu eserler arasındaki yerini alır. Gelibolulu Muslihuddin Mustafa Surûrî'nin (öl. 1562) *Bahrü'l-Ma'ârif* adlı, aruz ve şiir istilahlarını ihtiva eden diğer bir eser (Şafak, 1991) olarak yerini alır.

Nevâyî ve Babür'ün eserleri kadar güçlü bir yapıya sahip olmasa da bu meyanda adları anılan yukarıdaki eserler, kendilerinden önce kaleme alınmış diğer Arapça ve Farsça risalelerden istifade ile yazılmış olup hem aruzu öğretmeyi hem de bu sistemin Türk şiirine tatbikini hedef edinirler. Arap ve Fars edebiyatlarında bu konudaki gelişmelere bakarak adı anılan bu iki eser dışında Türk edebiyatında "aruz nazariyatı" konusunda bir gelişme olmadığı, önceki Arap ve özellikle Fars

⁵ *Mu'înü'l-Mürîd*'in derkenarında şairi ve telif tarihi belirtilmeden yedi kıt'a olarak nazmedilen bu eser, "XIV. asır esnasında Hârezm'de dinî-sufiyane mahiyette bir klasik Türk edebiyatının kuvvetle geliştiğini gösteren... âdâb-ı sülûku öğretmek maksadıyla yazılmış öğretici" mahiyettedir (Köprülü, 2003, s. 312).

⁶ Bu risale ilk olarak 1923 yılında Mehmed Fuad Köprülü tarafından Paris'te bulmuştur. Şöyle ki Köprülü, Rıza Nur'un önceden bu risaleden haberdar olduğunu fakat bunu *Bâbü'nâme*'nin bir bölümünden öğrendiğini söyler. Rıza Nur'un ayrıca bulduğunu söylediği bu esere *Muhtasar* adını verdiğini bildirir. Hâlbuki bu eserin bir fıkıh risalesi olan *Mübeyyen* adındaki bir eser olduğunu kaydeder (Köprülü, 1934, s. 242-243).

aruzcularının eserlerinin tekrar edildiği ve genellikle aruzun uygulama şekillerine önem verildiği söylenebilir. Dolayısıyla bunlar dışında “hiçbir Türk müellifinin klasik Türk nazmına mahsus kaidelerini tespiti lüzum görmediği” söylenebilir. XVI. asır müellifi Surûrî’den başlayarak XIX. asır sonlarında yazılan Arûz-ı Türkî müellifi Cemâleddin’e ve daha sonrakilere kadar bütün edebiyat müellifleri Acem aruzuna ait eserleri taklitten başka hiçbir şey yapmamışlardır” (Köprülü, 1999, s. 350).

Aruz tarihinde ortaya koydukları eserlerle kendisinden sonra bir şekilde etki bırakan ve bir kısmı yukarıda anılan müelliflerden biri de Molla Câmi adıyla da tanınan XV. yy. İranlı âlim ve şair Abdurrahmân-ı Câmi’dir⁷ (öl. 1493). Birçok eseri tercüme, şerh ve adapte gibi farklı formlarda Türk edebiyatında yer bulmuştur. Bu eserlerinden biri de Türkçe tercüme ve şerhleri de mevcut olan *Risâle fi’l-Arûz*’dur.

1. Abdurrahmân-ı Câmi’nin *Risâle fi’l-Arûz*’u

*Risâle fi’l-Arûz*⁸, adından da anlaşılacağı üzere aruz vezni hakkında kaleme alınmıştır. Câmi, eserini Şems-i Kays’ın (öl. 1236’dan sonra) *El-Mu’cem fi-Me’âyîri Eş’âri’l-Acem* adlı eserini örnek alarak yazmıştır. İki eseri kıyaslayarak Câmi’nin, Şems-i Kays’ın eserinden ne derece etkilendiğini ortaya koyan Yakup Şafak bu konuda şu bilgileri vermektedir:

“İki eser karşılaştırıldığında görülmektedir ki müellif, *el-Mu’cem*’in tertibine aynen sadık kalmış, onu başarılı bir şekilde özetlemiş, örneklerinin çoğunu değiştirmiş, nadir kullanılan vezinleri ve zihafı çıkarmış, lüzumlu gördüğü bazı bilgileri eklemiştir. Yazar, kaidelerin izahlarına ve vezinlere verilen misallerde, dönemin ince edebî zevkini yansıtan güzel beyitler sunmuş, az kullanılan kalıplara ait örnekleri ise anılan eserden aynen nakletmiştir. Gerek usul ve kaideler gerekse beyitlerin taktileri açık ve anlaşılı bir surette verilmiştir. Câmi’nin *el-Mu’cem*’i yeniden ele alarak meydana getirdiği bu başarılı hulasası, aruzu daha kolay anlama ve öğrenmeye önemli katkılarda bulunmuştur (Şafak, 1999, s. 110).

Câmi’nin eseri “şiiir usulleri”, “zihafılar”, “bahirler” ve “taktilerin” konu edildiği dört bölümden oluşur. Şiiir usulünün anlatıldığı ilk bölümde aruzun asıl rûkûnlerini teşkil eden vated, sebeb, fasıla ve sekiz esas cüz (fe’ülün, fâ’ilün, mefâ’ilün, müstef’ilün, fâ’ilâtün, müfâ’iletün, mef’ulâtü, mütefâ’ilün) hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde zihaf ve ferler hakkında malumat vardır. Bahirlerin verildiği üçüncü bölümde Fars şiiirinde rağbet görmeyen tavîl, medîd, basît, vâfir, kâmil bahirlerini dışarıda bırakarak bahirleri “mü’telif”, “muhtelif”, “münteza’a” ve “müttefika” adlı dört dairede toplar. Dördüncü ve son bölümde ise taktiller örnek beyitler üzerinden verilir (*Risâle fi’l-Arûz*).

Câmi’nin bu eseri, gerek tercüme gerek şerh gerekse örnek alınarak yazılması bakımından birçok aruz risalesine kaynaklık etmiştir. Söz konusu eserin tercüme ve şerhlerinden Mehmed Tevfik’in öl. (1857-58) *Şerh-i Arûz-ı Câmi*’si⁹, Ahmed Sâfi’nin (öl. 1873-74) *Câm-ı Muzaffer*’i¹⁰, Mustafa Reşîd (XIX. yy.)’ın *Zübdetü’l-Arûz*’u (Mum, 2010), Halîl eş-Şevkî Amasyavî’nin *Terceme-i Arûz-ı Câmi*’si¹¹ verilebilir. Bunlardan başka, hakkında herhangi bir malumat elde edilemeyen Abdülkerim bin Yûsuf tarafından da bir tercüme kaleme alınmıştır. *Menâbi ‘u’l-Füyûz fi-Hadâ’iki’l-Arûz* adını alan bu tercüme, bu yazının konusunu oluşturmaktadır.

2. *Menâbi ‘u’l-Füyûz fi-Hadâ’iki’l-Arûz*’un İncelenmesi

2.1. Eserin İçeriği

⁷ Müellif ve eserleri hakkında bilgi için bk. Okumuş, 1993.

⁸ Eserin matbu bir nüshası için bk. *Risâle fi’l-Arûz*.

⁹ *Osmanlı Müellifleri*’nde eser hakkında “*Arûz-ı Câmi*’ye ve *Kasâ’id-i Câmi*’ye şerhleri ve ricâl-i ilmiyyenin terâcim-i ahvâline dâ’ir âsârı vardır ve gayr-ı matbû’dur.” (Bursalı Mehmed Tâhir, 1333: 264) şeklinde bilgi olsa da eser bulunamamıştır.

¹⁰ Eser, şekil ve muhteva yönünden incelenerek makale olarak yayınlanmıştır (Ekici, 2020).

¹¹ Eserin yazması için bk. *Terceme-i Arûz-ı Câmi*.

Telif tarihi tespit edilemeyen *Menâbi 'u'l-Füyûz*, Abdurrahmân-ı Câmî'nin *Risâle fi'l-Arûz* adlı, aruz kaidelerinin anlatıldığı eserinin Türkçeye tercümesidir. Bu tercüme, tam künyesi es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Tarhan bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Abdulkerîm bin es-Seyyid Yûsuf Hâce olan mütercim tarafından yapılmıştır. Mütercim, Câmî'nin dibacesini tercüme etmemiş, farklı bir dibace yazmıştır. Yaklaşık yarım sayfadan ibaret olan bu dibacede mütercim, Allah'a hamttan ve Hz. Peygamber'e övgüden sonra *Risâle fi'l-Arûz*'u Farsça kaideleri yeni öğrenmeye başlayanlar için Türkçeye tercüme ettiğini ifade ederek eserinin yazılma sebebini (sebeb-i te'lîf) verir. Tercümede bazı değişiklikler yaptığını söyleyerek eserin tertibi hakkında da bilgi verir. Câmî'nin eserine konuyla ilgili diğer risalelerden edebî incelikleri anlama konusunda yardımcı olabilecek birtakım faydalı bilgileri de ekleyerek eserini "en güzel" şekilde düzenlediğini bildirir. Tercümeyle Câmî'nin eserinden farklı olarak *Menâbi 'u'l-Füyûz fi-Hadâ'iki'l-Arûz* adı verilmiş ve bunlar "el-Faşlü'l-Evvel fi-Uşûli's-Şi'riyye", "el-Faşlü's-Sânî fi'l-Ezâhîf ve'l-Fürû", "el-Faşlü's-Sâlis fi't-Tahtî" ve "el-Faşlü'r-Râbi' fi'l-Buhûr" "el-Faşlü'l-Hâmis fi'r-Rubâ'î" olarak beş bölümde toplanmıştır.

"El-Faşlü'l-Evvel fi-Uşûli's-Şi'riyye" başlığı altındaki ilk bölümde aruzun üç asli rüknü olan ve "şiire güzellik ve letafet verdiği" söylenen "sebeb", "veted" ve "fasıla" açıklanmıştır. Ardından "ezân" ve "erkân" ve "eczâ" ve "fevâsıl" ve "efâ'il" ve "tefâ'il" ve sebeb, veted ve fasıllarla meydana gelen ve aruz vezninin temel cüzleri olan "fe'ülün, fâ'ilün, mefâ'ilün, müstef'ilün, fâ'ilâtün, müfâ'iletün, mütefâ'ilün, mef'ulâtü"¹² şeklinde sekiz kelimedeki zihaf ve fûrular verilir. "Beyt" ve "mısrâ" tanımlandıktan sonra bir beyitteki veznin bölümleri olan "şadr", "arûz", "ibtidâ", "darb", "haşv"; nazım şekillerinden "kaşide", "gazel", "kıt'a", "musammat", "muşammat", "mesnevî", "maâtla" ve edebî terimlerden "mağlaş" ve "kâfiye" tanımlanır.

"El-Faşlü's-Sânî fi'l-Ezâhîf ve'l-Fürû" başlığıyla zihafların anlatıldığı ikinci bölüme geçilir. Zihafın tanımı yapıldıktan sonra lügat ve terim manaları tek tek açıklanır. Adedi 32 olan söz konusu zihaflar şunlardır: Tesbîğ, izâle, terfil, teş'is, kabz, habn, keff, şekl, kaç', reb', tahli', tayy, habl, ref', hazz, vakf, keşf, harm, hareb, şeter, selem, serem, şalm, ced', naır, hazz, kaçr, hetm, cebb, zeled, betr, cahf.

Üçüncü bölüm olan "el-Faşlü's-Sâlis fi't-Tahtî" başlığı altında uygulamalarıyla taktiller hakkında bilgiler verilir. "Takti" kelimesinin önce lügat manası sonra terim manası verilir ve ardından beytlerdeki uygulamalarında dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde durulur.

"El-Faşlü'r-Râbi' fi'l-Buhûr" başlıklı dördüncü bölümde bahirler altı dairede toplanır. Bu daire ve bahirler şunlardır:

1. Dâ'ire-i Muhtelif: Tavîl, medîd, basît.
2. Dâ'ire-i Mü'telif: Vâfir, kâmil.
3. Dâ'ire-i Müctelibe: Hezec, recez, remel.
4. Dâ'ire-i Müştebihe: Münserih, Muzâri', Muktedab, Müctes.
5. Dâ'ire-i Münteza'a: Serî', cedîd¹³, karîb, hafîf, müşâkil.
6. Dâ'ire-i Müttefika: Müttekârib, mütedârik.

Bu 19 bahirden vâfir, kâmil, serî', cedîd, karîb, hafîf ve müşâkil adlı yedi bahrin müseddes¹⁴, tavîl, medîd, basît, hezec, recez, remel, münserih, muzâri', muktedab, müctes, müttekârib ve mütedârik adlı bahirlerin müsemmen¹⁵ olduğu bildirilir. Tavîl, medîd, basît, vâfir ve kâmil adlı bahirlerin Farsçada kullanımının ya az ya da bazılarının hiç olmadığı hatırlatılır. Bunlardan cedîd,

¹² Bu sekiz temel cüzden asıl metinde beşinin fûruları verilmesine rağmen tercüme eserde "müfâ'iletün" dışındaki yedisinin fûruları verilmiştir.

¹³ Bu bahre "garîb" adı da verilmektedir (Turan, 2019, s.117).

¹⁴ Her cüzünde altı asli harf olan.

¹⁵ Her cüzünde sekiz asli harf olan.

karîb ve müşâkilin Farsçaya mahsus olduğu ve Arapçada kullanılmadığı hatırlatılır. Hezec, recez, remel, mütekârib, mütedârik, serî', münserih, hafif, muzârî', müctes ve muktedab adlı 11 bahrin ise Arapça ve Farsçada müşterek kullanıldığı bilgisi verilir.

"el-Faşlû'l-Hâmis fî'r-Rubâ'î" başlıklı beşinci ve son bölümde ise "terâne" ve "dübeytî" adlarıyla da anılan "rubai"nin tanımı yapılır. Rubai vezinleriyle yazılan bir kasidenin her iki beytine de "rubai" dendiği bilgisi verilir. Rubainin "ahrem" ve "ahreb" olmak üzere ayrıldığı iki kısım, bu kısımların her birinin 12'şer vezninin olduğu ve toplamda 24 vezinden bahsedilir. Söz konusu bu vezinlerin dışında yazılmış şiirlerin nazım şekillerine "rubai" denilemeyeceği söylenir. Söz konusu kalıpların beyitler üzerinde uygulaması çeşitli hususiyetler gösterilerek yapılır.

2.2. Eserin Kaynakları

Eserde bir divan şerhi, bir kaside ve aruz bilgilerini ihtiva eden bir sözlük olmak üzere üç kaynaktan istifade edilmiştir.

2.2.1. Sûdî (Şerh-i Dîvân-ı Hâfız)

XVI. yy. şârihlerinden olan Sûdî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ından istifade edilmiştir:

"Merhûm Sûdî, *Dîvân-ı Hâfız*'dan 'dâl 3' kâfiyesinde iki beyte ve Enverî'nün *U'cûbetü'l-Âfâk* nâm kaşîdesinden bir beyte 'bu kabildendür' demiş (A121a)."

2.2.2. Enverî (U'cûbetü'l-Âfâk)

Evhadüddîn-i Enverî (öl. 1189?), kasideleriyle tanınmış (Armutlu, 2019) ve Abdurrahmân-ı Câmî'nin (öl. 1493), Firdevsî-i Tûsî (öl. 1020?) ve Sa'dî-i Şîrâzî (öl. 1292) ile birlikte "şiirin üç peygamberinden biri" (Karahan, 1995: 268) olarak nitelendirdiği meşhur İranlı şairdir. Eserde, Enverî'nin *U'cûbetü'l-Âfâk* isimli kasidesi kaynak olarak alınmıştır:

"Merhûm Sûdî, *Dîvân-ı Hâfız*'dan 'dâl 3' kâfiyesinde iki beyte ve Enverî'nün *U'cûbetü'l-Âfâk* nâm kaşîdesinden bir beyte 'bu kabildendür' demiş (A121a)."

2.2.3. Mi'yâr-ı Nusretî

Mi'yâr-ı Nusretî, tam adı Şemsuddîn bin Mevlânâ Fahrüddîn İsfahânî olan Şems-i Fahrî'nin (öl. 745/1344-45), aruz bilgilerini ihtiva eden eseridir. Müellifin ayrıca *Mi'yâr-ı Cemâlî* adlı aruz bilgilerini ihtiva eden Farsçadan Farsçaya bir sözlüğü de vardır. Eserde sadece bir yerde kaynak göstermek suretiyle söz edilmiştir:

"Nün'un hurûf-ı medden sonra harfe mahsûb olmadığı harf-i günne olduğındandır. Bu nükte, kütüb-i fenden *Mi'yâr-ı Nusretî* nâm kitâbda muşarrahadur (M6a-derkenar)."

2.3. Nüsha Tavsifleri

2.3.1. Menâbi'ül-Füyûz fî Hadâ'iki'l-Arûz, Ahmed b. Turhân b. Ahmed b. Abdülkerim, Amasya Beyazıt Kütüphanesi, 1733/15 (A)

Çaharkuşe yıpranmış kahverengi meşin, müklebli, lekeli kâğıt kaplı mukavva bir cilt içinde olan nüsha 210x155-160x95 mm. ölçülerindedir. Birden çok eserin yer aldığı 139 yapraklık bir mecmuanın 117b-125a sayfaları arasında yer alan nüsha nesih hatla kaleme alınmıştır. Her sayfada 27 satırın bulunduğu nüshanın 121b sayfası hariç reddâdesi düzenli olarak gösterilmiştir. Bölüm başlıkları, zihafklar ve fûrû'ları, ardından açıklama yapılan "beyt", "mısrâ'", "ma'lûm" başlıkları, aruz daireleri ve 124b ve 125a'daki vezinler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar tek sütundan oluşmuştur. "Kimse" kelimesinin eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi "kimesne" şeklinde yer aldığı görülür. Bazı kelimelerin üstü karalanmıştır. "Veted" ve "fâşıla" kelimelerinin yerlerinin değiştirildiği "mukaddem, muahhar" (117b) ifadesiyle belirtilmiştir. Nüshada "nesneyi" kelimesi sadece bu nüshada "نسنه" (118b, 119b) şeklinde yazılmıştır. Bildirme eki olan "-DÜr"un "ضرورته دور" (120b) ve "اکثر دور" (120b) örneklerinde olduğu gibi "دور" olarak da yazıldığı görülür. "İle" bağlacı/edatı

çoğunlukla ayrı yazılmıştır. Tercümenin telif ve istinsah tarihi veya yeri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Baş: (117b)

...الحمد لله الذى هدانا لنثر الكلام و نظمه و وقفنا لادراك المعنى و فهمه والصلاة والسلام على سيدنا محمد افصح فصحاء العرب

Son: (125a)

قابل اين گفتهها شو كوش وار
تا كه از زر سازمت من گوشوار

آنچه گفتم از قواعد دركتاب
فهم كن والله اعلم باصواب
تمت بعون الله الملك الخلاق وقاسم الازراق

2.3.2. Menâbi 'ü'l-Füyûz fî Hadâ'iku'l-Arûz, Ahmed b. Turhân b. Ahmed b. Abdülkerim, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 726/1 (M)

Harf filigranlı, gömme şemseli, miklebli, koyu bordo meşin bir cilt içinde olan nüsha 155x80 mm. ölçülerindedir. Birden çok eserin yer aldığı 168 yapraklık bir mecmuanın 1b-12a sayfaları arasında yer alan nüsha, nestalîk hatla kaleme alınmıştır. Her sayfada 23 satırın bulunduğu nüshanın 1b ve 8b sayfaları hariç reddâdesi düzenli olarak gösterilmiştir. Bölüm başlıkları, zihafklar, bazı tefileler, "beyt", "mısrâ'" başlıkları, aruz daireleri ve 11b ve 12a'daki vezinler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar tek sütundan oluşmuştur. Ferağ kaydında nüshanın Ali bin Muhammed el-Mar'aşî tarafından istinsah edildiği bilgisi vardır. 12a sayfasının altında kime ait olduğu tespit edilemeyen bir vakıf mührü bulunmaktadır. Nüshada فقره فقره (1b) gibi aynı kelime farklı şekilde yazılabilmektedir. Nüshada tercümenin telif ve istinsah tarihi veya yeri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Baş: (1b)

...الحمد لله الذى هدانا لنثر الكلام و نظمه و وقفنا لادراك المعنى و فهمه والصلاة والسلام على سيدنا محمد افصح فصحاء العرب

Son: (12a)

قابل اين گفتهها شو كوش وار
تا كه از زر سازمت من گوشوار

آنچه گفتم از قواعد دركتاب
فهم كن والله اعلم باصواب
تم تحريراً على يد على بن محمد المرعشى اكرمه الله تعالى بالغداة والعشى

2.3.3. Menâbi 'u'l-Füyûz fî Hada'iki'l-Arûz, Ahmed b. Turhân b. Ahmed b. Abdülkerim b. Yusuf Hâce, Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 55 Hk 640/5 (S)

Harf filigranlı kağıt, sırtı ve deffeleri dört köşe vişne rengi meşin, deffeleri ebru kaplı bir mukavva cilt içinde olan nüsha 210x155-145x70 mm. ölçülerindedir. İstinsah tarihi "1759?" şeklinde ihtiyatlı olarak verilmiştir. Birden çok eserin yer aldığı 133 yapraklık bir mecmuanın 36b-49b sayfaları arasında yer alan nüsha talik hatla kaleme alınmıştır. 36b sayfasının üstünde eski harflerle eserin ve mütercimnin adı yazmaktadır. Her sayfada 23 satırın bulunduğu nüshanın reddâdesi düzenli olarak gösterilmiştir. Bölüm başlıkları, zihafklar, bazı tefileler, "beyt", "mısrâ'" başlıkları, aruz daireleri, dikkat çekilmek istenen bazı kelimelerin üzeri ve 48b-49a'daki vezinler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sayfalar tek sütundan oluşmuştur. S nüshasında ise "atmak" kelimesi "اتمک"

(40a) şeklinde yazılmış. Tercümenin telif ve istinsah tarihi veya yeri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Baş: (1b)

...الحمد لله الذى هدانا لنشر الكلام و نظمہ و وقفنا لادراك المعنى و فهمہ والصلاة والسلام على سيدنا محمد افصح فصحاء العرب

Son: (12a)

قابل اين گفتھا شو کوش وار

تا که از زر سازمت من گوشوار

آنچه گفتم از قواعد در کتاب

فهم کن والله اعلم باصواب

Rubā'ī-i Ahrem

دردا که درین زمانه اسلام نمائد

ز شرع محمدی بجز نام نمائد

قاضی ره کون گرفت و معنی ره کس

جز کبر بدست مردم عام نمائد

Üç nüsha incelendiğinde, doğru ve yanlışlarda “M” ve “S” nüshalarında “A” nüshasına göre çok daha fazla müştereklik olduğu görülür. S nüshasındaki bir kelimenin imlası dışında yazıldığı ve “M” nüshasında da bir kelimenin iki farklı şeklinin yer aldığı görülür. Bunun yanında “A” nüshasında bazı kelimelerin karalanmış ve bazı bildirme eklerinin eski Anadolu Türkçesi özelliği göstermiş olduğu görülür. Bunların yanında “A” ve “M” nüshalarında bazı bilgiler derkenarda verilmesine karşın “S” nüshasında hiç derkenar yoktur. Tüm bu bilgiler, en eski nüshanın “A” nüshası olduğunu düşündürmektedir. “S” ve “M” nüshalarının ya bu nüshadan ya da “S” nüshasının “M” nüshasından kopya edilmiş olması ihtimal dâhilindedir.

3. Menâbi ‘u'l-Füyûz ile Risâle fi'l-Arûz'un Mukayesesi

Mütercim Abdülkerim bin Yûsuf, Câmi'nin eserini aynen tercüme etmemiş, onda bazı değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklikler ekleme, çıkarma ve bazı bölümlerin sırasını değiştirme şeklindedir. Câmi'nin metninde bazı değişikliklerin yapıldığı, tercümenin dibacesinde ifade edilmiştir. *Risâle fi'l-Arûz*'a konuyla ilgili diğer risalelerden “edebî incelikleri anlama konusunda yardımcı olabilecek bazı faydalı bilgilerin” de eklenerek eserin “en güzel” şekilde düzenlendiği bildirilir (M1b). Bu durum Câmi'nin dibacesinden başlamaktadır. Erek metindeki dibace tercüme edilmemiş, yeni bir dibace yazılmıştır. Metinde, Allah'a hamt ve Hz. Peygamber'e övgüden sonra, şairlerden bahseden Şu'arâ suresi 224-227. ayetleri ictibas edilmiş, mütercimin adı, telif sebebi, eserin tertibi konusunda bilgiler ve tercümeyle verilen isim yer almıştır (M1b).

İki eserde de ilk iki bölüm aynıdır, yani “sebeb”, “vated” ve “fasıla” aruzun üç asli rûknü, vezninin temel cüzleri, beyitteki veznin bölümleri ve edebî terimler hakkında her iki eserde de bilgiler verilmiştir. Tercümenin üçüncü bölümünde taktiler anlatılırken *Risâle fi'l-Arûz*'da bahirler; dördüncü bölümde bahirler anlatılırken *Risâle fi'l-Arûz*'da taktiler yer almıştır. Dolayısıyla tercümede bölümlerin yerlerinin değiştirildiği görülmektedir. Mütercimin dikkati çeken en büyük tasarrufu, *Risâle fi'l-Arûz*'da olmayan, rubailer hakkında bilginin yer aldığı bölümün ihdas edilmesidir. Bu bölümde yukarıda da değinildiği gibi rubainin tanımı yapılmış ve vezinleri hakkında bilgi verilmiştir. Bölüm başlıkları *Risâle fi'l-Arûz*'da sadece konunun değiştiğini belirtmek için sadece “Faşl” ifadesiyle yetinilirken tercümede “el-Faşlü'l-Evvel fi-Uşûli's-Şi'riyye” ve “el-Faşlü's-Sânî fi'l-Ezâhîf ve'l-Fürû” gibi bölümün konusunu açıkça anlatan başlıklar yer almıştır. Tercümede esas metinde olan bazı örnek beyitler ve kelimeler ya yazılmamış ya da onların farklı şekilleri konmuştur.

Abdurrahmân-ı Câmî'nin *Risâle fi'l-Arûz* Adlı Eserinin Türkçe Tercümelerinden *Menâbi 'u'l-Füyûz fi-Hadâ'iku'l-Arûz*

Şu hâliyle tercüme “şiiir usulleri”, “zihaflar”, “takti”, “bahirler” ve “rubai” hakkında bilgilerin verildiği beş bölümden oluşmaktadır. Yukarıda hakkında bilgi verilen bölüm başlıklarını her iki eserde de metinlerdeki yerleriyle birlikte tablo hâlinde vermek faydalı olacaktır:

	<i>Menâbi 'u'l-Füyûz fi-Hadâ'iku'l-Arûz</i>	<i>Risâle fi'l-Arûz</i>
1	el-Faşlü'l-Evvel fi-Uşûli's-Şi'riyye (M1b-M2b)	Faşl (Şiir Usulü) (11-13)
2	el-Faşlü's-Şânî fi'l-Ezâhîf ve'l-Fürû' (M2b-M5a)	Faşl (Zihaflar ve Fûrular) (13-18)
3	el-Faşlü's-Şâlis fi't-Takî' (M5a-M6b)	Faşl (Bahirler) (18-23)
4	el-Faşlü'r-Râbi' fi'l-Buhûr (M6b-M11a)	Faşl (Taktiller ve Bahirlerdeki Uygulamaları) (23-48)
5	el-Faşlü'l-Hâmis fi'r-Rubâ'î (M11a-12a)	-

Câmî, Farsçada rağbet görmeyen “tavîl”, “medîd”, “basît”, “vâfir” ve “kâmil” bahirlerini herhangi bir daireye dâhil etmeyip bunların sadece aslı cüzlerini ve bununla ilgili beyit örnekleri vermiş ve geri kalan 14 bahri ise dört dairede toplamıştır:

1. Dâ'ire-i mütelif: Hezec, recez, remel.
2. Dâ'ire-i muhtelif: Münserih, muzâri', muktedab, müctes.
3. Dâ'ire-i müntezaa: Serî', cedîd, karîb, hafîf, müşâkil.
4. Dâ'ire-i müttefika: Mütekârib, mütedârik.

Tercümede ise tavîl, medîd ve basît bahirleri “dâ'ire-i muhtelif”ye, vâfir ve kâmil bahirleri de “dâ'ire-i mü'telif”ye dâhil edilmiştir. Câmî'de “dâ'ire-i müştebihe” ve “dâ'ire-i müctelibe” yoktur. Münserih, muzâri', muktedab ve müctes bu “dâ'ire-i müştebihe”ye, hezec, recez ve remel de “dâ'ire-i müctelibe”ye eklenmiştir. Şu durumda tercümedeki bu altı daire şu şekilde toplu hâlde verilebilir:

1. Dâ'ire-i Muhtelif: Tavîl, medîd, basît.
2. Dâ'ire-i Mü'telif: Vâfir, kâmil.
3. Dâ'ire-i Müctelibe: Hezec, recez, remel.
4. Dâ'ire-i Müştebihe: Münserih, Muzâri', Muktedab, Müctes.
5. Dâ'ire-i Münteza'a: Serî', cedîd, karîb, hafîf, müşâkil.
6. Dâ'ire-i Müttefika: Mütekârib, mütedârik.

SONUÇ

İlk olarak Arap sahasında Halîl bin Ahmed'in (öl. 791) sistemleştirdiği aruz ilmi, önce Fars ve sonra da Türk edebiyatlarında kullanılmıştır. X. yüzyılın sonlarından itibaren Fars sahasında özellikle Şems-i Kays, Hâce Nasîrüddîn-i Tûsî ve Abdurrahmân-ı Câmî gibi teorisyenler, beyit yerine mısraı esas alan bir sistem tesis etmek, “cedîd”, “karîb” ve “müşâkil” bahirlerini ihdas edip bazı bahirleri kullanmamak gibi tasarruflarla “Fars aruzunu” oluşturmuşlardır.

Aruzla aynı yüzyılda tanışan Türkler, özellikle Anadolu sahasında aruzu önce mülemmalarla tatbik etmeye çalışmıştır. Bununla beraber aruzla Farsça şiirler kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu denemelerden sonra aruzla Türkçe şiir yazılmaya başlanmış ve Türkçe kelimelerin aruza tatbiki ustalıklı gerçekleştirilmiştir. Buna karşı Türk edebiyatında söz konusu sistemin teorisine ilişkin Nevâyî ve Babür hariç nazariyat konusunda başarılı eserler verilememiştir.

Bu üç edebiyatın aruz sistemi kendi içerisinde değişip gelişmiş fakat daha çok süreç içerisinde birbirlerini etkilemiş ve çeşitli tasarruflarla bazen müstakil bir kitap bazen de belagat kitaplarında bir bölüm olarak yer bulmuştur. XV. yüzyıl şair ve âlimlerinden Abdurrahmân-ı Câmî'nin müstakil olarak kaleme aldığı *Risâle fi'l-Arûz* adlı eseri, Şems-i Kays'ın *El-Mu'cem*'i örnek alınarak yazılmıştır. Câmî'nin bu eseri, gerek tercüme gerek şerh gerekse örnek alınarak yazılması bakımından birçok aruz risalesine tercüme ve şerh formlarında kaynaklık etmiştir. Bu eserlerden Mehmed Tefvîk'in *Şerh-i Arûz-ı Câmî'si*, Ahmed Sâfî'nin *Câm-ı Muzaffer*'i, Mustafa Reşîd'in *Zübdetü'l-Arûz*'u, Halîl eş-Şevkî Amasyavî'nin *Terceme-i Arûz-ı Câmî'si* ve bu yazıda incelenen Abdülkerim bin Yûsuf'un *Menâbi'u'l-Füyûz fi-Hadâ'iki'l-Arûz*'u verilebilir.

Tam künyesi es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Tarhan bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Abdülkerim bin es-Seyyid Yûsuf Hâce olan mütercim tarafından tercüme edilen *Menâbi'u'l-Füyûz* beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde aruzun üç asli rûknü olan "sebeb", "veted" ve "fasıla" ve cüzler açıklanmıştır, ikinci bölümde zihaf anlatılmış, üçüncü bölümde taktiller verilmiş, dördüncü bölümde bahirler işlenmiş, beşinci ve son bölümde ise rubai konusu ele alınmıştır.

Mütercim, Câmî'nin eserine tamamen sadık kalmamış, bazı tasarruflarda bulunmuştur. Bu durumu da eserinin dibacesinde belirtmiştir. Tercümeyle "*Risâle fi'l-Arûz*'da olmayan ama edebî incelikleri anlama konusunda yardımcı olabilecek diğer risalelerdeki bazı faydalı bilgileri" de eklemiştir. Câmî'nin dibacesinin tercüme edilmemiş olması, üç ve dördüncü bölümlerinin yerlerinin değiştirilmesi ve Câmî'nin eserinde olmayan, rubailer hakkında bilginin yer aldığı beşinci bir bölümün ihdas edilmesi bu durumu ifade eder. İhdas edilen bu beşinci bölümde rubainin tanımı yapılmış ve Hasan Kattân-ı Mervezî'nin sistemleştirdiği "ahrem" ve "ahreb" kalıpları verilmiştir. Bazı örnek beyit ve kelimelerin Câmî'de olmaması da bu farklılıklara eklenebilir.

Bu tercümede erek metinden bu denli farklılıkların olması mütercimin edebî açıdan bir sürekliliği ortaya koymaktan öte, edebiyatın teknik kısmını ilgilendiren ve sadece öğretici mahiyette olan bir eseri tarihteki diğer örneklerinden istifadeyle vermeyi amaçladığını göstermektedir. Dolayısıyla bu amaç doğrultusunda mütercim, eserini kaleme alırken Câmî'nin *Risâle fi'l-Arûz*'una bağlı kalmamış, tarih boyunca kaleme alınan diğer aruz risaleleri ve belagat kitaplarındaki bilgileri de eserine dâhil etmiştir. Bu kaynaklardan belki de en önemlisi Şems-i Kays'ın *El-Mu'cem*'idir. Çünkü *Menâbi'u'l-Füyûz* ile *el-Mu'cem* kıyaslandığında konuların sıralaması, bilgilerin verilme şekli ve örnek beyitlerin aynılığı gibi daha birçok hususta *el-Mu'cem*'in (Muhammed bin Abdülvehhâb Kazvînî, 1909, s. 26-195) etkisi açıkça görülür. Bunun yanında mütercimin tercümede adını vererek kaynak olarak kullandığı üç eser yer almaktadır. Bunlar, bir divan şerhi olan Sûdî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*'ı, Enverî'nin *U'cûbetü'l-Âfâk* adlı kasidesi ve aruz bilgilerini ihtiva eden bir sözlük olan *Mi'yâr-ı Nusret*'dir. Tüm bu bilgiler birlikte düşünüldüğünde *Menâbi'u'l-Füyûz*'un "tercüme" vasfının yanında "telif niteliğinde bir tercüme" özelliğinin de bulunduğu söylenebilir.

(M1b, S36b, A117b)

B'ismi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

Hedânâ li-nesri'l-kelâmi ve nazmihi ve vefeknâ li-idrâki'l-ma'nâ ve fehmihi ve ş-şalâtü ve ş-selâm 'alâ-seyyidinâ Muḥammed efşâhi fuşahâ'î'l-'Arab ve menba'î'l-'ulûm ve'l-'edeb ve 'alâ âlihi ve şahbihi ellezîne neğera ba'duhum el-âhirûn. Ellezîne isteğnâhumu'llâhi te'âlâ min kavlihi fâdiḥ ve ş-şu'arâ'u yettebi'uhumu'l-gâûn. Elem tera ennehum fi-küllî vâdin yehîmûn ve ennehum yeḡûlûne mâ-lâ-yef'alûn. Bi-kavlihi'l-mâdiḥ ille'llezîne âmenû ve 'amilu's-şâlihâti ve zekeru'llâhe keşîran ve'n-taşarû min-ba'di mâ-zulimû ve seya'lemu'llezîne zalamû eyye munkalebin yenkalibûn. Ve ba'du fe-yeḡûlu'l-'abdi eḡ-ḡa'ifu el-fakîru ilallâhi el-Ġaniyyi'l-Kadîr. Es-Seyyid Aḡmed bin es-Seyyid Tarḡan bin es-Seyyid Aḡmed bin es-Seyyid 'Abu'l-kerîm bin es-Seyyid Yûsuf Ḥ'âce 'afâ 'anhum eş-şamedu ellezî yakḡdi el-ḡacete. Kaḡd tercemtü 'arûz el-Mollâ el-Câmî kuḡddise sırhu's-sâmî bi't-Türkiyyeti takḡriben li'l-kavâ'idî'l-'arûziyyeti ilâ fehmi'l-mübtedi'ne'llezîne lem-yeterracû ilâ-iḡrâci'l-kavânîn mine'l-

'ibârâtî'l-Fârisiyyeti ve zidtu 'aleyhâ mâ-ra'eytu fi-sâ'iri'r-resâ'ili ve mâ-senaḥa lî mine'n-nevâ'ili li-tekûne ilâ-ma'rifeti'l-letâ'ifi'ş-ş-riyyeti ve sâ'ile ve rattebtuhâ aḥsene't-tertibî ve rakkebtuhâ ecmele't-terkîbî ve semmeytuhâ *Menâbi 'a'l-Fuyûzi fi-Hadâ'iki'l-Arûzi* ve hiye ḥamsetü fuşûlî:¹⁶

El-Faşlû'l-Evvel fi-Uşûlî'ş-Ş-riyye

Uşûl-i şî'r, üç rüknden terekkeb ider: Sebeb, veted, fâşıla.¹⁷ Bu üçden her biri ikişer kısım olup mecmû'ı altı kısma bâliğ olur. **Sebeb-i ḥafîf**, bir müteḥarrikle bir sâkin, "gül" gibi. **Sebeb-i saḳîl**, iki müteḥarrik, "çile" gibi. **Veted-i mecmû'**, iki müteḥarrik sonunda bir sâkin, "çemen" gibi. **Veted-i mefrûḳ**, iki müteḥarrik ortasında bir sâkin, "lâle"¹⁸ gibi. **Fâşıla-i şuḡrâ**, üç müteḥarrik sonunda bir sâkin, "şanemâ" gibi. **Fâşıla-i kübrâ**, dört müteḥarrik sonunda bir sâkin, "ne-nigerem" gibi. Altı kısımın cümlesin tertîb üzere Fârisiden bu kelâmun fıkralarından her biri câmî'dür. (S37a)

Bî-gül-i ruḥet lâle be-çemen nengerem

Bâ-leb-i tuem teşne müyesser beşkerem

'Arabîden bu kelâmun fıkralarından her biri daḥî câmî'dür.

Hel leke ilâ neyli şerefin talebetun

Lem murra 'alâ ra'si cebelin semeketun

Bu üç rükünün ictimâ'ı, şî'rün ḥüsn ü leṭâfetindendir.

İmdi, şî'rün nazmı ne yalunuz esbâbdan müstaḥsindir. Mişâl:

Her dem pîşet dârem zârî

(M2a) K'ez-ğam tâ key zârem dârî

Ve ne yalunuz evtâddan. Mişâl:

Be-süyem er güzer kunî zihî 'aceb zihî 'aceb

Be-rüyet er naẓar kunem zihî ṭarab zihî ṭarab

Ve ne yalunuz fevâşıldan. Mişâl:

¹⁶ "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Bize sözü nesir ve nazım olarak yazmayı gösteren, onun manasını veren Allah'a hamd olsun. Arapların fasihlerinin en fasihi ve ilimlerin ve edebiyatın kaynağı olan Hz. Muhammed'e salat ve selam olsun. Onun ailesine ve ashabına da selam olsun ki onun ashabından bir kısmı sözlerini nesir, bir kısmı da nazım olarak kaleme aldı. Allah, "Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar. Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin?" (Şu'arâ suresi /224-226) sözünü Hz. Peygamber'in ailesi ve ashabı için şu övücü ayetle istisna tuttu: "Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, Allah'ı çokça ananlar ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar başkadır. Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında görecekler" (Şu'arâ suresi/227). Bundan sonra Ganiyy ve Kadîr olan Allah karşısında fakir ve zayıf kul olan Es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Tarḥan bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Abdu'l-kerîm bin es-Seyyid Yûsuf Ḥ'âce (Samed olan Allah onu affetsin) şöyle dedi: Ben Mollâ Câmî'nin aruz kaidelerini anlattığı eserini, Farsça kaideleri yeni öğrenmeye başlayanlar için Türkçeye tercüme ettim. Ayrıca bu esere konuyla ilgili diğer risalelerden edebî incelikleri anlama konusunda yardımcı olabilecek birtakım faydalı bilgileri de ekledim. Bunu da en güzel şekilde düzenledim ve bu esere *Menâbi 'u'l-Füyûz fi-Hadâ'iki'l-Arûz* ad verdim. Bu da beş bölümdür:"

(Arapça kısımların okunuşlarında ve Türkçeye çevrilmesinde yardımcıları dokunan Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Türkoğlu'na teşekkür ederim.)

¹⁷ veted, fâşıla M, S: fâşıl, veted A.

¹⁸ "Çile" ve "lâle" mişilli kelimâtda olan hâ-i resmîyye-i gayr-ı melfûza mâ-kablinün ḥarekesini beyân için vaz' olunup telaffuz olunmamağın i'tibârdan sâkıt olur. Nitekim faşl-ı şâlisde tahkîki gelir (M derkenar).

Püserā bükşā leb hoş be-surā

Be-surūd-ı hoşet be-nevāz? merā

Ma'lûm ola ki 'inde'l-tahkîk fâşıla-i şugrâ bir sebep-i şakîlle bir sebep-i hafîfden ve fâşıla-i kübrâ bir sebep-i şakîlle bir veted-i mecmû'dan 'ibâret olup uşûlün terkîbî¹⁹ ancak sebeble veteddendir. Fâşıla-i kübrânın uşûl ve fûrû'dan²⁰ cüz olmayup yalnız bir fer' olması bunu takviye eder. Bu erkân-ı şülügeden²¹ terekkeb iden uşûl ki anlara "evzân" ve "erkân" ve "eczâ" ve "fevâşıl" ve²² "efâ'ıl" ve "tefâ'ıl" ve dahı tesmiye olunur. Sekizdür, ikisi hümâsî, altısı sübâ'î.²³

Fe'ülün, veted-i mecmû' sebep-i hafîf üzerine²⁴ taqdîmle. **Fâ'ilün**, sebep-i hafîfi veted-i mecmû' üzerine²⁵ taqdîmle. **Mefâ'ilün**, veted-i mecmû' ı iki sebep-i hafîf üzerine²⁶ taqdîmle. **Müstef'ilün**, iki sebep-i hafîfi veted-i mecmû' üzerine²⁷ taqdîmle. **Fâ'ilâtün**, veted-i mecmû' ı iki sebep-i hafîfün ortasına vaz'la.²⁸ **Müfâ'iletün**, veted-i mecmû' ı fâşıla-i şugrâ²⁹ üzerine taqdîmle. **Mütefâ'ilün**, fâşıla-i şugrâyı³⁰ veted-i mecmû' üzerine³¹ taqdîmle. **Mef'ülâtü**, iki sebep-i hafîfi (**A118a**) veted-i mefrûk üzerine³² taqdîmle.

Beyt, iki mevzûn şatırdan 'ibâretdür ki ol iki şatırın her biri **mısrâ'** ve mısrâ'-ı evvelün cüz'-i evveli **şadr** ve cüz'-i âhîri **arûz** ve mısrâ'-ı şânînün cüz'-i evveli **ibtidâ** ve cüz'-i âhîri **darb** ve şadr ve 'arûz ve ibtidâ ve darbın aralarında olan³³ eczâ **haşv** ve şadr ve ibtidâ ve haşvında zihâf vâkî' (**S37b**) olmayan beyt **sâlim**, 'arûz ve darbında vâkî' olsun olmasun ve şadr ve ibtidâ ve haşvında zihâf vâkî' olan muzâhaf vâşıl³⁴ dâ'iresinde beyt yâ müsemmendür yâ müseddesdür.³⁵ Müsemmeden iki cüz'-i haşf olınan beyt **mezcüvv** ve **müseddes** ve nısfı haşf olınan **meştür** ve **murabba'** ve müseddesden iki cüz'-i haşf olınan **mezcüvv** ve **murabba'** ve³⁶ müsemmenün haşvı dört, müseddesün iki, murabba'un yok ve yedi beyt dahı ziyâde yâ tokuz dahı ziyâde yâ on dahı ziyâde **kaşide** ve mahebûb vaşında söylenen beş beyt yâ yedi yâ tokuz **gazel** ve mısrâ' evvelinde kâfiyeye ri'âyet olunmayan iki beytden tokuza varınca **kıt'a** ve bu üçden her birün evvelki beyti, evvel³⁷ ve şâlisün fethi ve şânînün sükûnuyla **mafla'** ve âhîrki beyti³⁸ kezâlik **maflaş** ve dört fıkra kılınup üç (**M2b**) fıkrasında sec'e ri'âyet olup dördüncide aşl kâfiyeye ri'âyet olınan beyt³⁹ **musamma't** ve mısrâ' evvelinde kâfiyeye ri'âyet olunmayan **muşamma't** ve her iki mısrâ'ında⁴⁰ vezn ve kâfiyeye ri'âyet olınan **meşnevî** ve **muşaffâ** ve üzerine kaşide binâ kılınup her beytün âhîrinde lâzım olan harf **kâfiye** ve **revî** tesmiye olunur. Kaşâ'id ebyâtdan ve ebyât maşâri'den ve maşâri'

¹⁹ terkîbî S, A: terekkebî M.

²⁰ fûrû'dan M, S: fûrû'ından A.

²¹ şülügeden M, A: şülüğden S.

²² fevâşıl ve A: - S, M.

²³ sübâ'î S, M: sūdâsî A.

²⁴ üzerine S, A: üzere M.

²⁵ üzerine S, A: üzere M.

²⁶ üzerine S, A: üzere M.

²⁷ üzerine S, A: üzere M.

²⁸ mecmû' ı iki sebep-i hafîfün ortasına vaz'la S, M: mefrûkı iki sebep-i hafîf üzerine taqdîmle A.

²⁹ fâşıla-i şugrâ S, M: sebep-i şakîl ve sebep-i hafîf A.

³⁰ fâşıla-i şugrâyı S, M: sebep-i şakîli sebep-i hafîf ve A.

³¹ üzerine S, A: üzere M.

³² üzerine S, A: üzere M.

³³ olan S, M: - A.

³⁴ vâşıl S, M: - A.

³⁵ müseddesdür S, A: müseddes M.

³⁶ ve A: - S, M.

³⁷ evvel M, S: evvelün A.

³⁸ beyti M, A: - S.

³⁹ beyt S, M: - A.

⁴⁰ mısrâ'ında M, A: mısrâ'ından S.

evzândan ve evzân esbâb ve evtâd ve fevâşıldan ve esbâb ve evtâd ve fevâşıl on harfden tereküb ider ki ol on harfi bu kelâm câmî'dür. Leme'at suyûfunâ.⁴¹

El-Faşlû's-Sânî fi'l-Ezâhîf ve'l-Fürû' El-Hâşıla Bihâ

Zîkr olunan uşûl-i semâniyye her zamân sâlim kalmaz. Belki çok kerre gâhî ziyâde gâhî nakşla⁴² tağyîr olunur. Ba'de't-tağyîr bâkî yâ hâli üzere ibkâ yâ bir âhar lafza nakl olup muğayyere aşl ve şüret-i ibkâda bâkiye ve şüret-i naklde menkûl-i ileyhe fer' ve tağyîre zâ-i mu'cemenün kesri ve hâ-i mühmele ile **ziḥāf** tesmiye olunur, cem'i "ezāhîf" ve "ziḥāfāt"⁴³ gelür, mecmû'ı otuz ikidir. **Tesbîḡ**, 'alâ-vezni't-tekrîm lûgatde "deve yavrusı tüylendikten sonra düşürmek" ve "bir nesneyi tamâm itmek", ıstılâhda veznin âhîrinde olan sebep-i hafîfe bir sâkin ziyâde eylemekdür,⁴⁴ fe'ülün'e ve (S38a) mefâ'ilün'e fâ'ilâtün'e maḥşûşdur. Lām'lar-ile ve tā ile nûn'ların aralarına birer elif ziyâde olındukda fe'ülân ve mefâ'ilân ve fâ'ilâtân olup evvelkiler hâli üzere ibkâ ve âhîr ki ba'zılar katında hâli üzere ibkâ ve ba'zılar katında yâ'nun teşdîdi-le fâ'iliyyân'a nakl olup bâ'nun fethi-le **müsebbag** tesmiye olunurlar.⁴⁵ **İzâle**, zâl-i mu'ceme ile lûgatde "etegi şalvirmek", ıstılâhda veznün âhîrinde olan veted-i mecmû'a bir sâkin ziyâde eylemekdür. Fâ'ilün'e ve müstef'ilün'e ve mütefâ'ilün'e maḥşûşdur. Lām'lar-ile⁴⁶ nûn'ların aralarına birer elif ziyâde olındukda "fâ'ilân" ve "müstef'ilân" ve "mütefâ'ilân" olup mîm'ün zammı-la **müzâl** tesmiye olunur. **Terfil**, 'alâ-vezni't-tekrîm lûgatde "koyunun şuyın çoğaltmak" ve "şevbin etegin uzun itmek", ıstılâhda veznün âhîrinde olan⁴⁷ veted-i mecmû'a bir sebep-i hafîf ziyâde eylemekdür.⁴⁸ Fâ'ilün'e ve müstef'ilün'e ve mütefâ'ilün'e maḥşûşdur. Âhîrlere birer "-tün" ziyâde olup (A118b) "fâ'ilün tün" ve "müstef'ilün tün" ve "mütefâ'ilün tün" olduklarında fâ'ilâtün'e ve müstef'ilâtün'e ve mütefâ'ilâtün'e nakl olup fâ'nun fethi-le (M3a) **müreffel** tesmiye olunurlar. **Teş'is**, 'alâ-vezni't-tekrîm lûgatde "tağıtmak", ıstılâhda fâ'ilâtün'ün veted-i mecmû'unun müteharriklerinden birin hâzfdur. "Fâ'âtün" yâ "fâlâtün" kaldukdâ mef'ülün'e nakl olup 'ayn'ın fethi-le **müşa'as**⁴⁹ tesmiye olunur. **Ḳabz**, ḳāf'ın fethi ve bâ'nun sükûnı-la lûgatde "mülk" ve "sür'at itmek" ve "bir nesneyi devşürmek ve almak" ve⁵⁰ ıstılâhda beşinci sâkini hâzfdur. Fe'ülün'e ve mefâ'ilün'e maḥşûşdur. Fe'ülün'ün âhîrinden nûn hâzf olındukda lām'ın zammı-la "fe'ülü" ve mefâ'ilün'den yâ hâzf olındukda "mefâ'ilün" kalup **maḳbûz** tesmiye olunur.⁵¹ **Habn**, hâ-i mu'cemenün fethi ve bâ'nun sükûnı-la lûgatde "ta'âmı kıtlık mülâhazası-la gizlemek" ve "bezi yâ gayrı nesneyi kısa kılmağ-ıçün büküp dikmek", ıstılâhda ikinci sâkini hâzfdur. Fâ'ilün'e ve müstef'ilün'e ve fâ'ilâtün'e ve (S38b) mef'ülâtü'ye⁵² maḥşûşdur. Fâ'ilün'le⁵³ fâ'ilâtün'ün elif'leri düşdükde "fa'lün" ve "fa'lâtün" kalup müstef'ilün'ün sîn'i düşüp "mütef'ilün" kaldukdâ mefâ'ilün'e nakl olup mef'ülâtü'nün fâ'sı düşüp "me'ülâtü" kaldukdâ lām'ın zammı-la⁵⁴ "mefâ'ilü"ye nakl olup **maḥbûn** tesmiye olunurlar.⁵⁵ **Keff**, kāf'ın fethi ve fâ'nun teşdîdi-le lûgatde "el ayası" ve "bezün etrâfını ildükden⁵⁶ sonra dikmek" ve "men' itmek", ıstılâhda yedinci sâkini hâzfdur. Mefâ'ilün'e ve fâ'ilâtün'e maḥşûşdur. Âhîrlere

⁴¹ Halîl b. Ahmed, Arap şiirinde mevcut aruz vezinlerini (bahirler) tesbit ederken bir gramerci olmasının da etkisiyle kelime vezinlerini tesbitte kullanılan "f'l" (فعل) kökünden türetilmiş yapay kalıpları aruz bahirlerinin birimleri için ölçek olarak kullanmış, bu kelimeleri meydana getiren harflerin "لمعت سيوفنا" (kılıçlarımız parladı) klîşesinde toplandığını belirtmiştir (Durmuş, 2011, s. 273).

⁴² nakşla M, A: nokşanla S.

⁴³ ziḥāfāt S, M: - A.

⁴⁴ eylemekdür S, M: itmekdür A.

⁴⁵ olunurlar S, M: olunurlar A.

⁴⁶ Lām'lar-ile S, M: Lām'lar ile A.

⁴⁷ olan M, A: - S.

⁴⁸ eylemekdür S, M: itmekdür A.

⁴⁹ Bu kelime S nüshasında مشعب şeklinde yazılmıştır.

⁵⁰ ve S: - M, -A.

⁵¹ olunur S, A: olunurlar M.

⁵² mef'ülâtü'ye S, M: mef'ülâtün'e A.

⁵³ Fâ'ilün'le S, M: Fâ'ilün ile A.

⁵⁴ zammı-la S, M: zammı ile A.

⁵⁵ olunurlar S, M: olunur A.

⁵⁶ imlek: iğreti düğüm, ilmik

nün'ları hâzıf olındukda lâ'm'un ve tâ'nun zammeleri-le⁵⁷ "mefâ'ilü" ve "fâ'ilâtü" kalup **mekfûf** tesmiye olınurlar.⁵⁸ **Şekl**, şîn'ün fethi ve kâf'un sükûnı-la⁵⁹ lüğatde "mişl" ve "kitāba i'rāb kımak" ve "atın yā⁶⁰ kuşun ayağın bağlamak", ıstılâhda habnla⁶¹ keffün fâ'ilâtün'de ictimâ'idur. Evvelinden habnla⁶² elif ve âhirinden kefle⁶³ nün düşdükde tâ'nun zammı-la "fa'lâtü" kalup **meşkül** tesmiye olunur. **Kat'**, kâf'un fethi ve tâ-i mühmelenün sükûnı-la⁶⁴ lüğatde "kesmek", ıstılâhda fâ'ilâtün'de⁶⁵ âhirinden⁶⁶ sebeb-i hafifi hâzıf ve veted-i mecmû'ınun sâkinini hâzıf ve müteharrikini iskândur. Lâ'm'un sükûnı-la⁶⁷ "fâ'il" kaldukda 'ayn'un sükûnı-la⁶⁸ "fa'lün"e nakl olunup ve fâ'ilün'de ve müstef'ilün'de ve mütefâ'ilün'de âhirlerinde olan veted-i mecmû'ların sâkinlerin hâzıf ve müteharriklerin iskândur. Lâ'm'ların sükûnları-la⁶⁹ "fâ'il" ve "müstef'il" ve "mütefâ'il" kalduklarında evvelki 'ayn'un sükûnı-la⁷⁰ "fa'lün"e ve ikinci mef'ülün'e ve üçüncü fa'lâtün'e nakl olunup **makhtû'** tesmiye olınurlar. **Reb'**, râ-i mühmelenün fethi ve bâ'nun sükûnı-la lüğatde "menzil" ve "mahalle" ve "kuvvet şınamağ-ıçün taş kaldurmak" ve "yayun kirişin dört katdan bükme", ıstılâhda habnla kat'un fâ'ilâtün'de ictimâ'idur. 'Ayn'un kesri ve lâ'm'un sükûnı-la "fa'il" kalup **merbû'** tesmiye olunur. **Tahli'**, 'alâ-vezni't-tekrîm lüğatde "oturak yirleri biri birinden ırak olan kimsenün⁷¹ yürimesi", ıstılâhda habnla kat'un müstef'ilün'de ictimâ'idur. **(S39a)** Lâ'm'un sükûnı-la "mütef'il" kaldukda fe'ülün'e nakl olunup lâ'm'un fethi-le **muḥalla'** tesmiye olunur. **Tayy**, tâ-i mühmelenün fethi ve yâ'nun teşdidi-le lüğatde "bezi yâ gayrı nesneyi dürmek", ıstılâhda dördüncü sâkini hâzıfdir. Müstef'ilün'e ve mef'ülâtü'ye mahşûşdur. Müstef'ilün'ün fâ'sı düşüp "müste'ilün" kaldukda müfte'ilün'e nakl olunup mef'ülâtü'nün vâv'ı düşüp **(A119a)** "mef'ülâtü" kaldukda tâ'nun zammı-la fâ'ilâtü'ye nakl olunup **matviyy** tesmiye olunur. **Habl**, hâ-i mu'cemenün fethi ve bâ'nun sükûnı-la lüğatde "fesâd ve⁷² fâsid kılmak" ve "elleri ve ayakları kesmek", ıstılâhda habnla tayyün müstef'ilün'de ve mef'ülâtü'de ictimâ'idur. "Müte'ilün" ve "me'ülâtü" kalduklarında "fe'iletün"e ve "fe'ilâtü"ye nakl olunup **maḥbûl** tesmiye olınurlar.⁷³ **Ref'**, râ-i mühmelenün fethi ve fâ'nun sükûnı-la lüğatde "kaldurmak", ıstılâhda evvelinde iki sebeb-i hafif olan vezni evvelinden⁷⁴ sebeb-i hafiflerin birin hâzıfdir. Müstef'ilün'e ve mef'ülâtü'ye mahşûşdur. "Tef'ilün" ve "ülâtü" kalduklarında evvelki fâ'ilün'e ve ikinci lâ'm'un zammı-la mef'ülü'ye nakl olunup **merfû'** tesmiye olınurlar. **Hazz**, hâ-i mühmelenün fethi ve zâl-i mu'cemenün teşdidi-le lüğatde "devenün ve kuşun kuyruğı hafif olmak", ıstılâhda vezni âhirinden veted-i mecmû'ı hâzıfdir. Müstef'ilün'e ve mütefâ'ilün'e mahşûşdur. "Müstef" ve "mütefâ" kalduklarında evvelki 'ayn'un sükûnı-la "fa'lün"e ve ikinci 'ayn'un kesri-le "fe'ilün"e nakl olunup **eḥazz** tesmiye olunur. **Vakf**, vâv'un fethi ve kâf'un sükûnı-la lüğatde "bilezik" ki fil kemüğinden idüp kıla taşarlar ve "bir mülki bey' ü şirâdan alıkoyup menfa'atin fukarâya ta'yîn eylemek" ve "turgurmak", ıstılâhda yedinci müteharriki iskândur. Mef'ülâtü'ye mahşûşdur. Tâ'sı iskân olındukda ba'zılar katında **(M4a)** hâli üzere ibkâ ve ba'zılar katında mef'ülân'a nakl olunup **mevḳûf** tesmiye olunur. **Keşf**, kâf'un fethi ve şîn-i mu'cemenün sükûnı-la lüğatde "açmak", ıstılâhda yedinci müteharriki hâzıfdir. Mef'ülâtü'ye

⁵⁷ zammeleri-le S, M: zammeleri ile A.

⁵⁸ olınurlar S, M: olunur A.

⁵⁹ sükûnı-la S, M: sükûnı ile A.

⁶⁰ yâ S, M: ve A.

⁶¹ habnla S, M: habn ile A.

⁶² habnla S, M: habn ile A.

⁶³ kefle S, M: keff ile A.

⁶⁴ sükûnı-la S, M: sükûnı ile A.

⁶⁵ fâ'ilâtün'de S, M: fâ'ilâtün'den A.

⁶⁶ âhirinden S, M: âhirinden - A.

⁶⁷ sükûnı-la S, M: sükûnı ile A.

⁶⁸ sükûnı-la S, M: sükûnı ile A.

⁶⁹ sükûnları-la S, M: sükûnları ile A.

⁷⁰ sükûnı-la S, M: sükûnı ile A.

⁷¹ kimsenün S, M: kimesnenün A.

⁷² ve S, M: - A.

⁷³ olınurlar S, M: olunur A.

⁷⁴ evvelinden S, M: evvelinde A.

maḥşûşdur. Tâ'sı ḥazf (S39b) olup "mef'ûlâ" kalduḡda⁷⁵ mef'ûlün'e naḡl olup **mekşûf** tesmiye olunur. **Ḥarm**, ḥâ-i mu'cemenün fethi ve râ-i mühmelenün sükûnı-la lügatde "taḡuḡ burnı ve saḡtiyânun dikişin sökmek" ve "udül itmek" ve "burunun⁷⁶ diregin yâ bir cânibin kesmek", ıstılâḡda mefâ'ilün'ün evvelinden⁷⁷ mîm'i ḥazfdur. "Fâ'ilün" kalduḡda mef'ûlün'e naḡl olup **aḡrem** tesmiye olunur. **Ḥareb**, ḥâ-i mu'cemenün ve râ-i mühmelenün fethaları-la lügatde "yarmak" ve "dilmek", ıstılâḡda mefâ'ilün'ün evvelinden mîm'i ve âḡirinden nûn'ı ḥazfdur. Lâmun ḡammı-la "fâ'ilü" kalduḡda lâmun ḡammı-la mef'ûlü'ye naḡl olup **aḡreb** tesmiye olunur. **Şeter**, şîn-i mu'cemenün ve tâ'nun fethaları-la lügatde "gözün alt ve üst kapakları dönmek", ıstılâḡda mefâ'ilün'ün mîm'ini ve yâ'sını⁷⁸ ḥazfdur. "Fâ'ilün" kalup **eşter** tesmiye olunur. **Selem**, sâ-i müşleşenün ve lâmun fethaları-la lügatde "derenün ve ḡayrı nesnenün gedilmesi", ıstılâḡda fe'ûlün'ün evvelinden fâ'sını ḥazfdur. "ûlün" kalduḡda 'ayn'un sükûnı-la fa'lün'e naḡl olup **eslem** tesmiye olunur. **Serem**, sâ-i müşleşenün ve râ-i mühmelenün fethaları-la lügatde "ön dişleri düşmek", ıstılâḡda fe'ûlün'ün evvelinden fâ'sını ve âḡirinden nûn'ını ḥazfdur. Lâmun ḡammesiyle "ûlü" kalduḡda 'ayn'un sükûnı ve lâmun ḡammeyle fa'lü'ye naḡl olup **esrem** tesmiye olunur. **Şalm**, şâd'un fethi ve lâmun sükûnı-la lügatde "kulaḡı kesmek", ıstılâḡda vezniñ âḡirinden veted-i mefrûkı ḥazfdur. Mef'ûlâtü'ye maḥşûşdur. Âḡirinden "lât" ḥazf olup "mef'û" kalduḡda 'ayn'un sükûnı-la fa'lün'e naḡl olup **aşlem** tesmiye olunur. **Ced'**, cîm'ün fethi ve dâl-i mühmelenün sükûnı-la lügatde "zindâna ḡomaḡ" ve "men' (A119b) itmek" ve "burnı ve kulaḡı ve eli ve ayaḡı kesmek", ıstılâḡda mef'ûlâtü'nün (S40a) evvelinden sebeb-i ḡafîfleri ḥazf ve âḡirindeki⁷⁹ tâ'yı iskândur. Tâ'nun sükûnı-la "lât" kalduḡda 'ayn'un sükûnı-la "fa'"a naḡl olup **mecdû'** tesmiye olunur. **Naḡr**, nûn'un fethi ve ḥâ-i mühmelenün sükûnı-la lügatde "gögüsden kılâde maḡalli" ve "nehârün evveli" ve "gögüs üzere ḡoḡmak" ve bir kimsenün⁸⁰ göḡsine urmaḡ ve göḡsine⁸¹ ḡarîb (M4b) yirden boḡazlamak", ıstılâḡda mef'ûlâtü'nün evvelinden sebeb-i ḡafîfleri ve âḡirinden tâ'yı ḥazfdur. "Lâ" kalduḡda fâ'nun fethi ve 'ayn'un sükûnı-la "fa'"a naḡl olup **menḡûr** tesmiye olunur. **Ḥazf**, ḥâ-i mühmelenün fethi ve zâl-i mu'cemenün sükûnı-la lügatde "atmak", ıstılâḡda vezniñ âḡirinde olan sebeb-i ḡafîfi iskâtdur. Fe'ûlün'e ve mefâ'ilün'e ve fâ'ilâtün'e maḥşûşdur. Fe'ûlün'ün âḡirindeki "lün" düşüp "fe'û" kalduḡda 'ayn'un kesri ve lâmun sükûnı-la "fi'l"e naḡl olup ve mefâ'ilün'ün âḡirinden "lün" düşüp "mefâ'î" kalduḡda fe'ûlün'e naḡl olup ve fâ'ilâtün'ün âḡirinden "tün" düşüp "fâ'ilâ" kalduḡda fâ'ilün'e naḡl olup **maḡzûf** tesmiye olurlar.⁸² **Ḳaşr**, kâf'un fethi ve şâd'un sükûnı-la lügatde "köşk" ve "gice" ve "ḡâyet" ve "aḡşamlamak" ve "ḡabs itmek" ve "bir nesneyi bir nesneye maḡşûş kılmaḡ" ve "bezi döḡüp aḡartmaḡ" ve "bir nesnenün bir miḡdârın terk itmek", ıstılâḡda veznün âḡirinde olan sebeb-i ḡafîfüñ sâkinini ḥazf ve müteḡarrikini iskândur. Fe'ûlün'e ve mefâ'ilün'e ve fâ'ilâtün'e maḥşûşdur. Fe'ûlün'le⁸³ mefâ'ilün'ün âḡirlerinden nûn'ları ḥazf ve lâm'ları iskân olınduḡda lâm'ların sükûnları-la "fe'ûl" ve "mefâ'il" kalup ve fâ'ilâtün'ün âḡirinden nûn'ı ḥazf ve tâ'sı iskân olınduḡda ba'zılar ḡatında ḡâlî üzere ibḡâ ve ba'zılar ḡatında fâ'ilân'a naḡl olup **maḡşûr** tesmiye olunur. **Hetm**, hâ'nun fethi ve tâ'nun sükûnı-la lügatde bâb-ı evveliden⁸⁴ "bir kimesnenün⁸⁵ dişlerin kıрмаḡ" ve bâb-ı şâniden "bir kimesnenün ön dişleri dökülmek", (S40b) ıstılâḡda ḡazfla ḡaşruñ mefâ'ilün'de ictimâ'idur. Âḡirinden ḡazfla "lün" düşüp ve ḡaşrla "yâ" ḥazf ve 'ayn iskân olup 'ayn'un sükûnı-la "mefâ'" kalduḡda lâmun sükûnı-la "fe'ûl"e naḡl olup **ehtem** tesmiye olunur. **Cebb**, cîm'ün fethi ve bâ'nun teşdidi-le lügatde "ḡalebe itmek" ve "kesmek", ıstılâḡda veznün âḡirinden iki sebeb-i ḡafîfi ḥazfdur. Mefâ'ilün'e maḥşûşdur. Âḡirinden "ûlün" ḡazf

⁷⁵ kalduḡda S, M: kalup A.

⁷⁶ burunun A, M: bir eviñ S.

⁷⁷ evvelinden S, M: evvelinde A.

⁷⁸ mîm'ini ve yâ'sını S, M: mîm'i ve yâ'sı A.

⁷⁹ âḡirindeki S, M: âḡirinden A.

⁸⁰ kimsenün S, A: kimesnenün M.

⁸¹ göḡsine A: göḡse S, M.

⁸² olurlar S, M: olunur A.

⁸³ Fe'ûlün'le M: Fe'ûlün ile A; Fe'ûlün'ün S.

⁸⁴ evveliden A, M: evvelinden S.

⁸⁵ kimesnenün M, S: kimse A.

olunup “mefā” kaldukdā ‘ayn’uñ kesri ve lām’uñ sükünü-la “fi’l”e nakl olunup **mecbūb** tesmiye olunur. **Zeel**, zā-i mu‘cemenūñ ve lām’uñ fetḥaları-la lügatde “sürçmek” ve “insānuñ sağırsınıñ eti az olmak”, ıstılāḥda ḥarmla hetmūñ mefā’ilün’de ictimā’ıdır. Evvelinden ḥarmla mīm düşüp ve āḥirinden hetmle “lün” ve “yā” ḥazf ve ‘ayn iskān olınduḡda ‘ayn’uñ sükünü-la “fā” kalup **ezell** tesmiye olunur. **Betr**, bā’nuñ fetḥi ve tā’nuñ sükünü-la lügatde “kesmek”, ıstılāḥda mefā’ilün’de⁸⁶ ḥarmla (**M5a**) cebbūñ ictimā’ıdır. Evvelinden ḥarmla mīm ve āḥirinden ceble “lün” ḥazf olunup “fā” kaldukdā “fa”a nakl olunup fe’ülün’de evvelinde⁸⁷ veted-i mecmū’ı ḥazfdur. “Lün” kaldukdā “fa”a nakl olunup **ebter** ve **mebtūr** tesmiye olunur. **Caḥf**, cīm’uñ fetḥi ve ḥā-i mühmelenūñ sükünü-la lügatde “gidermek”, ıstılāḥda fā’ilātün’de ḥabnla elif ḥazf olunup “fa’lātün” olduḡda evvelinden fāşıla-i şuḡrāyı ḥazfdur. “Tün” kaldukdā “fa”a nakl olunup **machūf** tesmiye olunur.

Fe’ülün’ün zihāfı yedi: Tesbīḡ, kabz, selm, serm, ḥazf, qaşr, (**A120a**) betr. Fürü’ı daḡı yedi: Fe’ülān, fe’ülü, fa’lün, fa’lü, fe’il, fe’ül, fa’.

Fā’ilün’ün zihāfı dört: İzāle, terfil, ḥabn, qaṭ’. FÜRÜ’ı daḡı dört: Fā’ilān, fā’ilātün, fe’ilün, fa’lün.

Mefā’ilün’ün zihāfı on iki: Tesbīḡ, kabz, keff, ḥarm, ḥarb, şeter, (**S41a**) ḥazf, qaşr, hetm, cebb, zeel, betr. FÜRÜ’ı daḡı on iki: Mefā’ilān, mefā’ilün, mefā’ilü, mef’ülün, mef’ülü, fā’ilün, fe’ülün, mefā’il, fe’ül, fa’il, fā’, fa’.

Müstef’ilün’ün⁸⁸ zihāfı tokuz: İzāle, terfil, ḥabn, qaṭ’, taḥlī’, ṭayy, ḥabl, ref’, ḥazz. FÜRÜ’ı on dört: Müstef’ilān, müstef’ilātün, mefā’ilün, mefā’ilān, mefā’ilātün, mef’ülün, fe’ülün, müfte’ilün, müfte’ilān, müfte’ilātün, fe’iletün, fe’aletān, fā’ilün, fa’lün.

Fā’ilātün’ün zihāfı on: Tesbīḡ, teş’is, ḥabn, keff, şekl, qaṭ’, reb’, ḥazf, qaşr, caḥf. FÜRÜ’ı on beş: Fā’iliyyān, mef’ülün, fe’ilātün, fe’iliyyān, fā’ilātü, fe’ilātü, fa’lün, fa’lān, fe’il, fā’ilün, fe’ilün, fā’ilāt, fe’ilāt, fa’, fā’.

Mütefā’ilün’ün zihāfı dört: İzāle, terfil, qaṭ’, ḥazz. FÜRÜ’ı daḡı dört: Mütefā’ilān, mütefā’ilātün, fe’ilātün, fe’ilün.

Mef’ülātü’nün zihāfı tokuz: Ḥabn, ṭayy, ḥabl, ref’, vakf, keşf, şalm, ced’, naḥr. FÜRÜ’ı on dört: Mefā’ilü, fā’ilātü, fe’ilātü, mef’ülü, mef’ülāt, fe’ülāt, fā’ilāt, mef’ülün, fe’ülün, fā’ilün, fe’ilün, fa’lün, fā’, fa’.

El-Faşlü’s-Sālis fi’t-Taḫṭī’

Taḫṭī’, ‘alā-vezni’t-tekrīm lügatde “bir nesneyi pāre pāre itmek”, ıstılāḥda şī’ri pāre pāre idüp ḥarekāt ve sekenāt ve ḥurūfda bilā-ziyādeti ve lā-noḡşāni müteḥarriki müteḥarrikine, sākini sākinine muḡābil olarak ol şī’r ḡanḡı baḡrden ise ol baḡrūñ evzānına taṭbīḡ eylemekdür. Ḥarekenūñ muṭābaḡatında naḡar cinsedür, nev’ine degül ki nev’i⁸⁹ fetḥ ve kesr ve zāmdur ve ḥarfūñ muṭābaḡatında naḡar melfūzadur, mektūba degül.

İmdi lafzda olup kitābetde olmayan (**M5b**) ḥarf taḫṭī’de mu’teberdür. Ḥarf-i müşedded ve işbā’-ı hemzeden ḡaşıl olan elif ve muzāfuñ kesresi işbā’ından ḡaşıl olan yā-yı baṭniyye gibi. Mişāl:

Mışrā’

Ey ḡadd-i tu āfet-i cihānī

⁸⁶ mefā’ilün’de S, M: - A.

⁸⁷ evvelinde S, M: evvelinden A.

⁸⁸ **Müstef’ilün**’ün ictimā’-ı zihāfla ‘aded-i zihāfı üzerine zā’ide olan fürü’ı beş: Mefā’ilān, maḡbün, müzāl. Mefā’ilātün, maḡbün, müreffel. Müfte’ilān, maṭviyy, müzāl. Müfte’ilātün, maṭviyy, müreffel. Fa’aletān, maḡbül, müzāl.

Fā’ilātün’ün daḡı beş: Fa’iliyyān, maḡbül, müsebbāḡ. Fa’lān, maḡṭü’, müsebbāḡ. Fe’ilün, maḡbün, maḡzūf. Fe’ilāt, maḡbün, maḡşūr. Fā’, meḡḡūf, müsebbāḡ.

Mef’ülātü’nün daḡı beş: Fu’ülāt, maḡbün, mevkūf. Fā’ilāt, maṭviyy, mevkūf. Fe’ülün, maḡbün, mekşūf. Fā’ilün, maṭviyy, mekşūf. Fe’ilün, maḡbün, maṭviyy, mekşūf.

⁸⁹ nev’i S, M: nev’ A.

Takṭî'i⁹⁰

Ey ḳadd-i (mef'ülû)⁹¹ tu âfet-i (mefâ'ilün) cihânî (fe'ülün)

Ve âhîrindeki hâ-i resmiyye-i ğayr-i melfûza olan ismi muzâf ve şîfat (S41b) ve nekre ḳalduḳda âhîrine gelen "yâ" gibi. Mişâl:

Beyt

Ġamze-i ḥûn ḥ'âre-i 'ayyâre'î

Zed reh-i ser-keşte-i bîçâre'î

Takṭî'i⁹²

Ġamze-i ḥû (müfte'ilün) ḥ'âre-i 'ay (müfte'ilün) yâreî (fâ'ilün)

Zed reh-i ser (müfte'ilün) keşte-i bî (müfte'ilün) çâre'î (fâ'ilün)

Ma'lûm ola ki vaşlı ḳâbil olan ḥurûf, ḥîn-i takṭî' de vaşl üzere kitâbet olunur ve tenvîn sâkin "nûn" şüretinde yazılıp bir sâkin ḥarfe ḥisâb olunur. Faşl-ı evvelde erkânun beyânında îrâd olunan kelâmların 'Arabîsinde ve evzândan seb'a-i evvelün evâḥîrinde olan tenvînler gibi ve daḥî kitâbetde olup lafzda olmayan ḥarf, takṭî' de mu'teber olmayup isḳât olunur. Eṣnâ-yı mıṣrâ'da vâḳî' olan vâv-ı resmiyye-i ğayr-ı melfûza gibi. Ammâ mâ-ḳabli ḥareke ḳabûl iden vâv-ı 'atf gâhî mâ-ḳabli mezmûm okınur zamme andan bedel olduḳda telaffuz olunmamağın i'tibârdan sâḳıṭ olur. Bu ikiye mişâl:

Mıṣrâ'

Ḥ'âb u ḥ'urem zülf-i dü tâ-yı tu burd

Takṭî'i⁹³

Ḥ'âb u ḥ'urem (müfte'ilün) zülf-i dü tâ (müfte'ilün) yı tu burd (fâ'ilât)

Ve gâhî mâ-ḳabli medd olunup telaffuz olunmağın bir sâkin ḥarfe ḥisâb olunur ve mâ-ḳabli ḥareke ḳabûl itmeyen vâv-ı 'atf lügat-i Fûrs'de gâhî vâv'la hemze (A120b) beyinde mezmûm ve bizüm diyârimuzda muşarraḥ mezmûm okınup bir müteḥarrike ḥisâb olunur ve gâhî zammesin işbâ'la medd olunup bir "vâv" daḥî peydâ olduḳda bir müteḥarrikle bir sâkine ḥisâb olunur. Mişâl:

Beyt

Dilâ nâlî vü ḥod ârî

Fiğân ü nâle vü zârî

Takṭî'i

Dilâ nâlî (mefâ'ilün) vü ḥod ârî (mefâ'ilün)

Fiğân ü nâ (mefâ'ilün) le vü zârî (mefâ'ilün)

⁹⁰ Takṭî'i S, M: Takṭî' A.

⁹¹ Metin boyunca taktii gösterilen mısralarda, tefileye denk gelen cüz, daha anlaşılır olması açısından, tarafımızdan hem bold yazılmış hem de parantez içerisine alınmıştır.

⁹² Takṭî'i S, M: Takṭî' A.

⁹³ Takṭî'i S, M: - A.

Âhir mışrâ‘da vâkı‘ vāv-ı resmî mâ-kabli zammesin işbâ‘la cüz’î medd olup bir sâkine hisâb olunur. Qadr-i hâcetden ziyâde medd eylemek kabîhdür. Mişâl:

Beyt

Hizmet-i iksîr kun mis-vâr tu

Cevr mî-keş ey dil ez-dil-dâr tu

Takṭî‘i

Hizmet-i ik (fâ‘ilâtün) sîr kun mis (fâ‘ilâtün) vâr tu (fâ‘ilün)

Cevr mî-keş (fâ‘ilâtün) ey dil ez-dil (fâ‘ilâtün) dâr tu (fâ‘ilün)

Hâ-i resmiyye-i gayr-ı melfûza eşnâ-yı mışrâ‘da vâkı‘ olduğda takṭî‘de iskāṭ olunur. (M6a) Âhir-i mışrâ‘da vâkı‘ olduğda mâ-kabli harekesin işbâ‘la cüz’î medd olup bir sâkine hisâb olunur. Ziyâde medd eylemek kerîhdür. Mişâl:

Beyt

Müşgîn haṭṭ-ı tû ki tâze rüste

Her gül zi-benefşe deste beste

Takṭî‘i

Müşgîn ha (mef‘ülû) ṭ-ı tû ki tâ (mefâ‘ilün) ze rüste (fe‘ülün)

Her gül zi (mef‘ülû) benefşe des (mefâ‘ilün) te beste (fe‘ülün)

Ma‘lûm ola ki vāv-ı resmî ve hâ-i resmî eşnâ-yı mışrâ‘da vâkı‘ olduklarında iskāṭ olunmaları ‘adem-i zarûrettedür. Ammâ zarûretde âhir-i mışrâ‘daki gibi i‘tibâr olup her biri birer sâkine hisâb olunur ve kâ‘ide-i mezkûre üzere okunmak takṭî‘e maḥşûş degüldür. Belki her bâr öyle okunmak gerekdür. Türkîde olan hurûf-i resmiyyenün daḥı i‘tibârı kâ‘ide-i mezkûre üzeredür. Hareke ‘arîz olmayan “nûn”⁹⁴, hurûf-ı medden sonra vâkı‘ olduğda ba‘zılar katında muṭlaḳa takṭî‘de iskāṭ olunur ve ba‘zılar katında eşnâ-yı mışrâ‘da iskāṭ (ve) âhir-i mışrâ‘da bir sâkine hisâb olunur. Mişâl:

Mışrâ‘

Çün fişândî zülf-i müşgîn müşg-i çîn âmed bürün

Takṭî‘i

Çün fişādî (fâ‘ilâtün) zülf-i müşgî (fâ‘ilâtün) müşg-i çîn â (fâ‘ilâtün) med bürün (fâ‘ilât)

İki sâkin eşnâ-yı mışrâ‘da cem‘ olduğda ikinci, evvelki-le vezne şıgmazsa ikinci takṭî‘de iskāṭ evvelki bir sâkine hisâb olunur. Bu, aḳaldır. Eger vezne şıgsa evvelki bir sâkine ve ikinci taḥrîk olup bir müteḥarrike hisâb olunur. Bu, ekşerdür. Âhir-i mışrâ‘da cem‘ olduğda her biri birer sâkine hisâb olunur. Mişâl:

Mışrâ‘

Z’ân nergis-i mest şud dilem bâde-perest

⁹⁴ Nûn’uñ hurûf-ı medden sonra harfe maḥşûb olmadığı harf-i ğunne olduğındandır. Bu nûkte kütüb-i fenden *Mi‘yâr-ı Nuşretî* nâm kitâbda muşarraḥadur. Hurûf-ı medden sonra şıfat-ı ğunne ğalibe olmağın vaşf-ı mecrâsında icrâ olup i‘tibârdan sâḳıṭ olur (“M” derkenar).

Takṭî'i

Z'â nergi (**mef'ûlü**) s-i mest şud (**mefâ'ilün**) dilem bâde (**S42b**) (**mefâ'ilü**) perest (**fe'ûlü**)

Üç sâkin eşnâ-yı mışrâ' da cem' olduğda üçüncü ikinci-le vezne şığarsa her biri tahrik olup birer müteharrike hisâb olunur. Mişâl:

Mışrâ'

Sûht-ı dil z'îştîyâk kâst-i ten der-firâk

Takṭî'i

Sûhet-i dil (**müfte'ilün**) z'îştîyâk (**fâ'ilâtü**) kâset-i ten (**müfte'ilün**) der-firâk (**fâ'ilât**)

Eger şıgmazsa üçüncü isķât, evvelki bir sâkine ve üçüncü tahrik olup bir müteharrike hisâb olunur. Mişâl:

Mışrâ'

Sûht-ı dilem z'îştîyâk kâst-ı tenem der-firâk

Takṭî'i

Sûh-ı dilem (**müfte'ilün**) z'îştîyâk (**fâ'ilâtü**) kâs-ı tenem (**müfte'ilün**) der-firâk (**fâ'ilât**)

Âhir-i mışrâ' da cem' olduğda üçüncü isķât, evvelki ve ikinciden her biri birer sâkine hisâb olunur. Mişâl:

Beyt

Bende dâ'im hil'at ü idrâr-ı cûst

Hil'at-i 'âşık heme dîdâr-ı (**A121a**) dost (**M6b**)

Takṭî'i

Bende dâ'im (**fâ'ilâtün**) hil'at ü id (**fâ'ilâtün**) râr-ı cûs (**fâ'ilât**)

Hil'at-i 'â (**fâ'ilâtün**) şık heme dî (**fâ'ilâtün**) dâr-ı dos (**fâ'ilât**)

Ve sâkin-i vâhid dahı gâhî müteharrik maķâmına ikâmet olunur. Takṭî' de tahrik olunur. Bu, aķall-i ķalıldür. Merhûm Sûdî, *Dîvân-ı Hâfız*'dan "dâl s" kâfiyesinde iki beyte ve Enverî'nün *U'cûbetü'l-Âfâķ* nâm ķaşidesinden bir beyte "bu ķabîldendür" demiş. Lâkin faķîr, bu üçden her birini maķall-i münâķaşa bulup buraya mişâl irâd itmedüm. Ma'lûm ola ki tahrik-i sâkin ķâ'idesi ancaķ takṭî'e göredür. Ammâ kitâbetde ve kırâ'etde tesķin gerekdür. Takṭî' ider gibi tahrikle okumaķ ğalaṭdur ve dahı harekesi mâ-ķabline naķl olup telaffuz olunmayan hemze, takṭî' de isķât olunur. Mişâl:

Beyt

Mâl-i mâr âmed ki der-vey zehrhâst

V'ân ķabûl ü secde-i ħalk ejdehâst

Takṭî'i

Mâl-i mâr â (**fâ'ilâtün**) med ki der-vey (**fâ'ilâtün**) zehrhâs (**fâ'ilât**)

V'ā kabūl ü (fā' ilātün) secde-i ḥal (fā' ilātün) ḳ ejdehās (fā' ilāt)

Ve daḥı mā-ba' dında hemze bulunan "yā" gāhı ḳaşr olunup telaffuz olunmaz. Böyle "yā" (S43a) daḥı taḳṭı' de isḳāṭ olunur. Mişāl:

Mıṣrā'

Refti ez-çeşm ü burdī ez-dil hūş

Taḳṭı' i

Reft ez-çeş (fā' ilātün) m ü burd ez (mefā' ilün) dil hūş (fa' lān)

Ve mā-ba' dında vāv-ı 'atf bulunan "yā" daḥı gāhı böyledür. Mişāl:

Beyt

Kerāmet cüvānmerdī vü nān dehīst

Maḳālāt bī-hūde ṭabl-ı tehīst

Taḳṭı' i

Kerāmet (fe' ülün) cüvāmer (fe' ülün) d vü nā (fe' ülün) dehīs (fe' ül)

Maḳālā (fe' ülün) t bī-hū (fe' ülün) de ṭabl-ı (fe' ülün) tehīs (fe' ül)

Melfūz-ı ḡayr-ı mektübı ve mektüb-ı ḡayr-ı melfūzı mezkūrāta münḥaşır bilmeyeler. Zīrā maḳşūd tenbīhdür, ḥaşar degüldür.⁹⁵

El-Faşlū'r-Rābi' fi'l-Buḥūr

Faşl-ı evvelde zıkr olınan uşul-i şemāniyyeden⁹⁶ yalunuz ? āḥir-ile cem'den şonra mecmū'un tekrārı-la ḥāşıl olan buḥūr on toḳuzdur. Baḥr-ı ṭavīl, baḥr-ı medīd, baḥr-i basīt, baḥr-i vāfir, baḥr-ı kāmīl, baḥr-ı hezec, baḥr-ı recez, baḥr-ı remel, baḥr-ı münserih, baḥr-ı muzāri', baḥr-ı muḳteḍab, baḥr-ı müctess, baḥr-ı serī', baḥr-ı cedīd, baḥr-ı ḳarīb, baḥr-ı ḥafīf, baḥr-ı müşākil, baḥr-ı müteḳarīb, baḥr-ı mütedārik. Yedisi müseddesdür: Vāfir, kāmīl, serī', cedīd, ḳarīb, ḥafīf, müşākil. Mā-'adāsı müşemmen. Beşi 'Arab'a maḥşūşdur. 'Acem'de isti'mālī nādir ve ḡayr-ı maḳbūl (olanlar): Ṭavīl, medīd, basīt, vāfir, kāmīl. Üçü 'Acem'e maḥşūşdur. 'Arab'da isti'mālī yok (olanlar): Cedīd, ḳarīb, müşākil. Bāḳı on bir (baḥr) 'Arab'la 'Acem beyinde müşterekdür.

İmdi maḥşūş ve müşterek 'Acem'de müsta'mel olan buḥūrun mecmū'ı on dört(dür). Beşi sālim ve muzāḥaf isti'māl olunur: Hezec, recez, (M7a) remel, müteḳarīb, mütedārik. Toḳuzı ancaḳ muzāḥaf isti'māl olunur.

Ṭavīlün aşlı dört kerre "fe' ülün mefā' ilün"(dür):

Beyt

Çi güyem nigārā men ki bā-men ḳehā kerdī

Ḳarārem zi-dil burdī zi-şabrem cüdā kerdī

Taḳṭı' i

Çi güyem (fe' ülün) nigārā men (mefā' ilün) ki bā-men (fe' ülün) ḳehā kerdī (mefā' ilün)

⁹⁵ degüldür S, A: degül M.

⁹⁶ şemāniyyeden M, A: şemāniden S.

Ḳarârem (**fe'ülün**) zi-dil burdî (**mefâ'ilün**) zi-şabrem (**fe'ülün**) cüdâ kerdî (**mefâ'ilün**)

Bu bahre müseddes (S43b) isti'mâl olunmayup cümle buhûrun eṭvali olmağın "ṭavîl" tesmiye olındı.

Medîdün aşlı dört kerre "fâ'ilâtün fâ'ilün"dür:

Beyt

Bî-vefâ yâr âgehî yâd-ı ğamh'ârî be-kun

'Âşık-ı bî-çâre-râ çâre'î kârî be-kun

Takṭî'i

Bî-vefâ yâ (**fâ'ilâtün**) (A121b) r âgehî (**fâ'ilün**) yâd-ı ğamh'â (**fâ'ilâtün**) rî be-kun (**fâ'ilün**)

'Âşık-ı bî (**fâ'ilâtün**) çâre-râ (**fâ'ilün**) çâre'î kâ (**fâ'ilâtün**) rî be-kun (**fâ'ilün**)

Bu bahre evvelinde eczâ-yı sübâ'iyeden biri mümtedd yâhud bunda eczâ-yı sübâ'iyeden her biri ikişer sebep-i hafîfle mümtedd olmağın "medîd" tesmiye olındı.

Basîṭün aşlı dört kerre "müfte'ilün fâ'ilün"dür:

Beyt

Çün hâr u ḥes rûz u şeb üftâdeem der-rehet

Bâşed ki ber-hâl-i men üfted naẓar nâgehet

Takṭî'i:

Çün hâr u ḥes (**müstef'ilün**) rûz u şeb (**fâ'ilün**) üftâdeem (**müstef'ilün**) der-rehet (**fâ'ilün**)

Bâşed ki ber (**müstef'ilün**) hâl-i men (**fâ'ilün**) üfted naẓar (**müstef'ilün**) nâgehet (**fâ'ilün**)

Bu bahre eczâsinuñ şadrında sebep-i hafîfler munbaşiṭ olmağın "basîṭ" tesmiye olındı.

Ma'lûm ola ki harekât ve sekenâtı bir birine mütenâsibe olan buhûr hakkında bir birinden infikâkına sür'at-i intikâl içün devâ'ir vaz' olunup bir birinden öyle fekk olunur ve lâkin bu huşûşda kavmün 'âdetleri ihtilâf üzeredür. Kimi remz idüp dâ'irenün fevķına dâ'ire câmi'a olduğı buhûrun evvelkisinün müteharrikleri yirine birer hâlķa ve sâkinleri yirine birer "elif" koyup öyle fekk itmiş ve kimi evvelki bahrden bir mışrâ'ı koyup öyle fekk itmiş ve kimi remz ile⁹⁷ mışrâ'ı cem' itmiş ve lâkin mışrâ'ı ḥurûf-ı hecâ üzere muḳaṭṭa' yazmış, mışrâ' ve vezn ve remzden⁹⁸ her biri-le fekk mümkün olmağın faķır, mışrâ'ı i'lâya ve remzi esfele ve vezni mışrâ'la remziñ ortasına koyup aralarını birer dâ'ire ile faşl itdüm.

İmdi zıkr olınan üç bahri bir dâ'ire cem' ider ki aña eczâsı ḥumâsiyyet ve sübâ'iyetle ihtilâf üzere olmağın lâm'un kesri-le **muḥtelife** tesmiye olunur. Bu şüret üzere: (M7b) (S44a)

⁹⁷ remz ile S, A: remz-le M.

⁹⁸ remzden M, A: remz S.

Mısrâ' u'd-dā'ire'î. Beyâ ey mehet çâker ki hestî
zi-meh-i bihter.

Mısrâ'-ı tavîl: Fe'ülün mefâ'ilün fe'ülün
mefâ'ilün⁹⁹

Mısrâ'-ı medîd: Fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün fâ'ilün.

Mısrâ'-ı basîṭ: Müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün
fâ'ilün.

Medîd, tavîlden evvelki fe'ülün'ün lââm'ından ve basîṭden evvelki fâ'ilün'ün fâ'sından münfekk olur ve basîṭ, tavîlden evvelki mefâ'ilün'ün 'ayn'ından ve medîdden evvelki fâ'ilâtün'ün tā'sından münfekk olur ve tavîl, medîdden evvelki fâ'ilün'ün 'ayn'ından ve basîṭden evvelki müstef'ilün'ün 'ayn'ından münfekk olur.

Vāfirün aşı altı kerre “müfâ'aletün”dür:

Beyt

Hoş ân seherî k'âh-ı şebnem kuned eşerî

Zi-râh-ı vefâ be-süy-i menet fited güzeri

Takṭî'i

Hoş â seherî (**müfâ'aletün**) ki âh-ı şebem (**müfâ'aletün**) kuned eşerî (**müfâ'aletün**)

Zi-râh-ı vefâ (**müfâ'aletün**) be-süy-i menet (**müfâ'aletün**) fited güzeri (**müfâ'aletün**)

Ba'zî şu'arâ-yı 'Acem bu bahırdan müsemmen şî'r söylemiş ki¹⁰⁰ fi'l-vâki' müseddesinden¹⁰¹
ṭab'a aḳrebdür:

Beyt

Çi şud şanemâ ki süy-i kesî be-çeşm-i rızâ ne-mî-nigerî

Zi-resm-i cefâ ne-mî-güzeri ṭarîḳ-i vefâ ne-mî-siperî (A122a)

Takṭî'i

Çi şud şanemâ (**müfâ'aletün**) ki süy-i kesî (**müfâ'aletün**) be-çeşm-i rızâ (**müfâ'aletün**) ne-mî-nigerî (**müfâ'aletün**)

Zi-resm-i cefâ (**müfâ'aletün**) ne-mî-güzeri (**müfâ'aletün**) ṭarîḳ-i vefâ (**müfâ'aletün**) ne-mî-siperî (**müfâ'aletün**)

Bu bahre keşirü'l-harekât olmağın **vāfir** tesmiye olındı.

⁹⁹ Mısrâ'-ı tavîl: Fe'ülün mefâ'ilün fe'ülün mefâ'ilün A:
- M, - S.

¹⁰⁰ ki M, S; - A.

¹⁰¹ müseddesinden M, S; müseddesden A.

Kâmilün aşlı altı kerre “mütefâ'ilün”dür:

Beyt

Çi kuned ğemen çü cüdâ şevved ğemen ez-şanem

Meger ân ki rûz u şebân neşeste buved be-ğam

Takṭî'i

Çi kuned ğemen (**mütefâ'ilün**) çü cüdâ şevved (**mütefâ'ilün**) ğemen ez-şanem (**mütefâ'ilün**)

Meger â ki rû (**mütefâ'ilün**) z u şebâ neşes (**mütefâ'ilün**) te buved be-ğam (**mütefâ'ilün**)

Bu bahrden daḥı¹⁰² ba'zı şu'arâ-yı 'Acem müsemmen şî'r söylemiş. Bunun daḥı müsemmeni müseddesden ṭab'a akrebdür:

Beyt

Be-şanevber-i ḳadd-i dil-keşes eger ey şabâ güzeri kunî

Be-hevâ-yı cân-ı ḥazîn-i men dil-i ḥaste-râ ḥaberî kunî

Takṭî'i

Be-şanevber-i (**mütefâ'ilün**) ḳad-i dil-keşes (**mütefâ'ilün**) eger ey şabâ (**mütefâ'ilün**) güzeri kunî (**mütefâ'ilün**)

Be-hevâ-yı cā (**mütefâ'ilün**) n-ı ḥazîn-i men (**mütefâ'ilün**) dil-i ḥaste-râ (**mütefâ'ilün**) ḥaberî kunî (**mütefâ'ilün**)

Bu bahre ḍarbda yâ harekede buḥûrun ekmeli olmağın **kâmil** tesmiye olındı.

Bu iki bahri¹⁰³ daḥı müsemmen olarak bir dâ'ire cem' ider ki aḥa eczâsı cümle sübâ'î olmağın (S44b) lâm'un kesri-le **mü'telif**e tesmiye olunur. Bu şüret üzere:

Mısrâ'u'd-dâ'ire. Tüyî meh-i mâ be-luṭf u nazar
tüyî şeh-i mâ be-faẓl u hüner.

Mısrâ'-ı kâmil: Mütefâ'ilün mütefâ'ilün
mütefâ'ilün mütefâ'ilün.

Kâmil, vâfirden evvelki müfâ'iletün'ün 'ayn'unḍan ve vâfir, kâmilden evvelki mütefâ'ilün'ün 'ayn'ından münfekk olur.

Hezecün aşlı sekiz kerre “mefâ'ilün”dür. Hezec-i müsemmen-i sâlim:

Beyt

Çü rüyet hergizem nakşî be-ḥâṭır der ne-mî-âyed

¹⁰² daḥı M, S: - A.

¹⁰³ “Vâfir” ve “kâmil” bahirleri.

Merā ḥod cüz tu der-ḥāṭır kesī dīger ne-mī-āyed

Takṭī‘i

Çü rüyet her (mefā‘ilün) gizem naḳṣī (mefā‘ilün) be-ḥāṭır der (mefā‘ilün) ne-mī-āyed (mefā‘ilün)

Merā ḥod cüz (mefā‘ilün) tu der-ḥāṭır (mefā‘ilün) kesī dīger (mefā‘ilün) ne-mī-āyed (mefā‘ilün)

Hezec-i müseddes-i sālīm:

Beyt

Kücāyī ey ḡazāl-i müşg-bū-yı men

Çirā hergiz ne-mī-āyī be-sūy-i men

Takṭī‘i

Kücāyī ey (mefā‘ilün) ḡazāl-i müş (mefā‘ilün) g-bū-yı men (mefā‘ilün)

Çirā hergiz (mefā‘ilün) ne-mī-āyī (mefā‘ilün) be-sūy-i men (mefā‘ilün)

Hezec-i murabba‘-ı sālīm:

Beyt

Be-ḡadd-ı serv-i gül-endāmī

Ḥoṣā vaḳṭī ki beḥrāmī

Takṭī‘i

Be-ḡad serv-i (mefā‘ilün) gül-endāmī (mefā‘ilün)

Ḥoṣā vaḳṭī (mefā‘ilün) ki beḥrāmī (mefā‘ilün)

Hezec, hā‘nuṣ ve zā-yı mu‘cemenün fethaları-la lügatde “teḡannī” ma‘nāsinadur. Bu bahre¹⁰⁴ Arab, bununla çok kerre teḡannī itmegin **hezec** tesmiye olındı.

Recezün aṣlı sekiz kerre “müstef‘ilün”dür.

Recez-i müsemmen-i sālīm:

Beyt

Ey zindeḡānī baḡṣ-ı men la‘l-i ṣekker ḡüftār-ı tu

Der-ārzū-yı mürdenem ez-ḡasret-i dīdār-ı tu

Takṭī‘i

Ey zindeḡā (müstef‘ilün) nī baḡṣ-ı men (müstef‘ilün) la‘l-i ṣeker (müstef‘ilün) ḡüftār-ı tu (müstef‘ilün)

Der-ārzū- (müstef‘ilün) yı mürdenem (müstef‘ilün) ez-ḡasret-i (müstef‘ilün) dīdār-ı tu (müstef‘ilün)

¹⁰⁴ bahre M, A: baḥrde S.

Recez-i müseddes-i matviyy şadr ve ibtidâ ve haşv ve maqtû 'arûz ve darb: (A122b)

Beyt

Ey dil-i men hest be-der dâr zânî?

Tâ ne-kuned bâr-i diger nâdânî

Takṭî'i

Ey dil-i men (müfte'ilün) hest be-der (müfte'ilün) dâr zânî? (mef'ülün) (M8b)

Tâ ne-kuned (müfte'ilün) bâr-i diger (müfte'ilün) nâdânî (mef'ülün)

Recez-i murabba'-ı sâlim-i müzâl 'arûz (S45a) ve darb:

Beyt

'İşket be-kâr âyed hemân

Kun sa'y der-taḥşil-i ân

Takṭî'i

'İşket be-kâ (müstef'ilün) r âyed hemân (müstef'ilân)

Kun sa'y der- (müstef'ilün) taḥşil-i ân (müstef'ilân)

Recez, râ-yı mühmelenün ve cîm'ün fethaları-la lügatde bir dürlü marazdur. Devenün uyluklarına 'arîz olur. Bu bahre âhîrine tağyîr çok luḥûḳ itmegin recez tesmiye olındı.

Remelün aşlı sekiz kerre "fâ'ilâtün"dür. Remel-i mügemmen-i sâlim-i maḳşûr 'arûz ve darb:

Beyt

Çeşm eger ĩnest ü ebrü ĩn ü nâz u 'işve ĩn

El-vedâ' ey zühd ü taḳvâ el-firâḳ ey 'aḳl u dîn

Takṭî'i

Çeşm eger ĩ (fâ'ilâtün) nest ü ebrü (fâ'ilâtün) ĩn ü nâz u (fâ'ilâtün) 'işve ĩn (fâ'ilât)

El-vedâ' ey (fâ'ilâtün) zühd ü taḳvâ (fâ'ilâtün) el-firâḳ ey (fâ'ilâtün) 'aḳl u dîn (fâ'ilât)

Remel-i müseddes-i sâlim-i maḥzûf 'arûz ve darb:

Beyt

Ḥ'îş-râ ta'lîm kun 'ışḳ u nâzar

K'ân buved çün naḳş fî-cirmi'l-ḥacer

Takṭî'i

Ḥīṣ-rā ta' (fā'ilātün) līm kun 'iṣ (fā'ilātün) k u naẓar (fā'ilün)

K'ā buved çün (fā' ilātün) naqş fī-cir (fā' ilātün) mi'l-ḥacer (fā' ilün)

Remel-i murabba‘-ı maḥbūn:

Beyt

Dil-i men hīç neyerzed

Be-tu ger 'ışk neverzed

Takṭī'ī

Dil-i men hī (fe‘ilātün) ç neyerzed (fe‘ilātün)

Be-tu ger 'ış (fe'ilātün) k neverzed (fe'ilātün)

Remel, rā-yı mühmelenün ve mīm'ün fethaları-la lügatde “yilmek” ve “haşır tokumak”¹⁰⁵ ma'nāsınadır. Bu bahre esbābınun arasına evtād-ı muntazama olmağın **remel** tesmiye olındı.

Bu üç bahri daḥı bir dā'ire cem' ider ki aḡa eczāsı dā'ire-i muḥtelifenün¹⁰⁶ eczāsından celb olınmaḡın lām'un fethi-le **müctelebe** tesmiye olunur. Bu şüret üzere:

Mısrā' u'd-dā'ire. Zahm-ter şud be-ḥūn-ı dil zi-
şevk-ı la'l mī-kūned.

Mısrā'-ı recez: Müstef'ilün müstef'ilün
müstef'ilün müstef'ilün.

Miṣrā'-1 remel: Fā'ilātūn fā'ilātūn fa'ilātūn
fā'ilātūn.

(M9a) (S45b) Recez, hezceden evvelki mefā'ilün'ün 'ayn'ından ve remelden evvelki fā'ilātün'ün tā'sından münfekk olur ve remel, hezceden evvelki mefā'ilün'ün lām'ından ve recezden evvelki müstef'ilün'ün tā'sından münfekk olur ve hezec, recezden evvelki müstef'ilün'ün 'ayn'ından ve remelden evvelki fā'ilātün'ün 'ayn'ından münfekk olur.

Münserihhün aşlı dört kerre “müstef‘ilün mef‘ülātü”dür. Münserih-i müşemmen-i maṭviyy şadr ve ibtidā ve haşv ve mecdū‘ ‘arūz ve darb:

Beyt

Halka-i zülfeş küşūd bād-ı seḥergāh

Eşrağa şemsü'd-ḍuḥā bi-nūri muḥeyyāh

Taktī'i

¹⁰⁵ tokumak M, S: dokumak A.

¹⁰⁶ muhtelifenün M, S: muhtelif A.

Halka-i zül (**müfte'îlün**) feş küşüd (**fâ'ilâtü**) bād-ı seher (**müfte'îlün**) gâh (**fâ'**)
Eşrağa şem (**müfte'îlün**) sü'ḍ-ḍuḥā bi- (**fâ'ilâtü**) nūri muḥey (**müfte'îlün**) yāh (**fâ'**)

Münserih-i müseddes-i maṭviyy:

Beyt

Bād-ı şabā k'ū me-rev be-sūy-i çemen

Būy-i tu bāyed merā ne būy-i semen

Takṭī'i

Bād-ı şabā (**müfte'îlün**) k'ū me-rev be (**fâ'ilâtü**) sūy-i çemen (**müfte'îlün**)

Būy-i tu bā (**müfte'îlün**) yed merā ne (**fâ'ilâtü**) (A122b) būy-i semen (**müfte'îlün**)

Münserih-i murabba'-ı maṭviyy şadr ve ibtidā ve maḥbūn-ı mevḳūf 'arūz ve ḍarb:

Beyt

Dilber-i men kücā reft

Vez-ber-i men çirā reft

Takṭī'i

Dilber-i men (**müfte'îlün**) kücā reft (**fe'ülāt**)

Vez-ber-i men (**müfte'îlün**) çirā reft (**fe'ülāt**)

Münserih, hā-yı mühmele ile lügatde "cārī" ma'nāsınadır. Bu bahre evtāddan sonra harekāt-ı cāriyye olmağın **münserih** tesmiye olındı.

Muzāri'ün aşlı dört kerre "mefā'ilün fâ'ilātün"dür. Muzāri'-i müsemmen-i aḥreb-i mekfūf-ı maḳşūr 'arūz ve ḍarb:

Beyt

Ey ğamze zen ki tīr-i cefā der-kemān-ı tust

Āheste-ter ki dest-i du'ā der-'inān-i tust

Takṭī'i

Ey ğamze (**mef'ülü**) zen ki tīr-i (**fâ'ilâtü**) cefā der-ke (**mefā'ilü**) mān-ı tust (**fâ'ilāt**)

Āheste (**mef'ülü**) ter ki dest-i (**fâ'ilâtü**) du'ā der-'i (**mefā'ilü**) nān-ı tust (**fâ'ilāt**)

Muzāri'-i müseddes-i aḥreb-i mekfūf-ı sālīm 'arūz ve ḍarb:

Beyt

Ey kerde gird māh zi-şeb hırmen

Giryān zi-ḥasret-i tu çü bārān men

Takṭī'i

Ey kerde (**mef'ülü**) gird mäh (**fā'ilätü**) zi-şeb ḥırmēn (**mefā'ilün**) (S46a)

Giryā zi- (**mef'ülü**) ḥasret-i tu (**fā'ilätü**) çü bārā men (**mefā'ilün**)

Muzāri', lügatde "müşābih" ma'nāsınadır. Bu bahre isti'māl-i 'Arab'da meczüvv olup noḡşânında sā'ir buḥūr meczüvveye müşābih olmağın **muẓārī'** tesmiye olındı.

Muḳteḏabuñ aşlı dört kerre "mef'ülätü müstef'ilün"dür.

Müşemmen-i maṭviyy:

Beyt

Begzer ey nesīm-i şabā şubḥ-dem be-ṭarf-ı çemen

Nükhetī biyār ez-ān gül-'izār ḡonce-dehen

Takṭī'i (M9b)

Begzer ey ne (**fā'ilätü**) sīm-i şabā (**müfte'ilün**) şubḥ-dem be (**fā'ilätü**) ṭarf-ı çemen (**müfte'ilün**)

Nükhetī bi (**fā'ilätü**) yār ez-ā (**müfte'ilün**) gül-'izār (**fā'ilätü**) ḡonce-dehen (**müfte'ilün**)

Muḳteḏab-ı murabba'-ı maṭviyy-i merfū':

Beyt

Ey nigār-ı sīm-ber

Der-esīr-i ḥod niger

Takṭī'i

Ey nigār-ı (**fā'ilätü**) sīm-ber (**fā'ilün**)

Der-esīr-i (**fā'ilätü**) ḥod niger (**fā'ilün**)

Muḳteḏab, zād'uñ fethi-le lügatde "maḳṭū'" ma'nāsınadır. Bu bahre isti'māl-i 'Arab'da ancak meczüvv olmağın ḡüyā münserihden maḳṭū' olup **muḳteḏab** tesmiye olındı.

Müctesünuñ aşlı dört kerre "müstef'ilün fā'ilätün"dür. Müctes-i müşemmen-i maḥbūn-ı maḳṭū'-ı müsebbāḡ 'arūz ve ḏarb:

Beyt

Ġulām-ı nergis-i mest-i tu tā cüdā rānend

Ḥarāb-ı bāde-i la'l-i tu ḥuşyā rānend

Takṭī'i

Ġulām-ı ner (**mefā'ilün**) gis-i mest-i (**fe'ilätün**) tu tā cüdā (**mefā'ilün**) rānend (**fa'lān**)

Ḥarāb-ı bā (**mefā'ilün**) de-i la'l-i (**fe'ilätü**) tu ḥuşyā (**mefā'ilün**) rānend (**fa'lān**)

Müctes-i murabba'-ı maḥbūn-ı maḳşūr:

Beyt

Dilem be-tû hest şād

Turā zi-men nîst yād

Takṭî'i

Dilem be-tû (**mefā'ilün**) hest şād (**fā'ilätü**)

Turā zi-men (**mefā'ilün**) nîs yād (**fā'ilätü**)

Müctes, lügatde "maḳṭû'" ma'nâsınadır. Bu bahre dahil isti'mâl-i 'Arab'da ancak meczüvv olmağın güyâ hafifden maḳṭû' olup **müctes** tesmiye olındı.

Bu dört bahri ancak muzâhaf isti'mâl olınmağın (**S46b**) evvelki ve¹⁰⁷ üçüncü maṭviyy, ikinci mekfûf,¹⁰⁸ dördüncü maḥbûn olarak bir dâ'ire cem' ider ki aḥa eczâsı sübâ'î olmada bir birine müşâbih olmağın bâ'nun kesri-le **müştebihe** tesmiye olunur. Bu şüret üzere:

Mısrâ'ü'd-dâ'ire.

'Aşk zi-men dil rubûd şevk zi-men cân sitând.

Mısrâ'-ı muzâri'-i mekfûf: Mefā'ilü fā'ilätü mefā'ilü fā'ilätü.

Mısrâ'-ı muḳteḍab-ı maṭviyy: Fā'ilätü müfte'ilün fā'ilätü müfte'ilün.

Mısrâ'-ı müctes-i maḥbûn: Mefā'ilün fe'ilätün mefā'ilün fe'ilätün.

¹⁰⁷ ve M, S: - A.

¹⁰⁸ mekfûf M, A: - S.

(A123b) Muzâri‘, münserihle muḳteḍabdan evvelki müfte‘ilün‘lerinün ‘ayn‘larından ve müctesden evvelki fe‘ilâtün‘ün ‘ayn‘ından münfekk olur ve muḳteḍab, münserihden evvelki fâ‘ilâtün‘ün fâ‘ından¹⁰⁹ ve muzâri‘den evvelki mefâ‘ilün‘ün ‘ayn‘ından ve müctesden evvelki fe‘ilâtün‘ün tâ‘ından münfekk olur¹¹⁰ ve müctes, münserihle (M10a) muḳteḍabdan evvelki fâ‘ilâtü‘lerinün ‘ayn‘larından ve muzâri‘den evvelki mefâ‘ilün‘ün lâm‘ından münfekk olur.

Serî‘ün aşlı iki kerre “müstef‘ilün müstef‘ilün mef‘ülâtü”dür. Serî‘-i maṭviyy-i mevkûf-ı maḳtû‘:

Beyt

Hest kilîd-i der-i genc-i ḥakîm

B‘ismi‘llâhi‘r-raḥmâni‘r-raḥîm

Taḳṭî‘i

Hest kilî (müfte‘ilün) d-i der-i gen (müfte‘ilün) c-i ḥakîm (fâ‘ilât)

B‘ismi‘llâ (mef‘ülün) hi‘r-raḥmâ (mef‘ülün) ni‘r-raḥîm (fâ‘ilât)

Bu bahre¹¹¹ esbâbı evtâda muttaşıl¹¹² olup telaffuzı sür‘atı olmağın serî‘ tesmiye olındı.

Cedîdün aşlı iki kerre “fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün müstef‘ilün”dür.

Cedîd-i maḥbûn:

Beyt

Çü ḳadet gerçi şanavber keşed serî

Ne-buved çün ḳad-i servet şanavberi

Taḳṭî‘i

Çü ḳadet ger (fe‘ilâtün) çı şanavber (fe‘ilâtün) keşed serî (mefâ‘ilün)

Ne-buved çün (fe‘ilâtün) ḳad-i servet (fe‘ilâtün) şanavberi (mefâ‘ilün)

Bu bahre şonradan iḥdâş olınmağın cedîd resmiye olındı.

Ḳarîbün aşlı iki kerre “mefâ‘ilün mefâ‘ilün fâ‘ilâtün”dür. Ḳarîb-i mekfûf-ı maḳşûr ‘arûz ve ḳarb:

Beyt

Figân z‘ân ser-i zülfeyn tâbdâr

Fürûhişte zi-yâḳût âbdâr

Taḳṭî‘i (S47a)

Figâ z‘â se (mefâ‘ilü) r-i zülfeyn (mefâ‘ilü) tâbdâr (fâ‘ilât)

¹⁰⁹ fâ‘ından M, S: fâ‘ından münfekk olur A.

¹¹⁰ ve muzâri‘den evvelki mefâ‘ilün‘ün ‘ayn‘ından ve müctesden evvelki fe‘ilâtün‘ün tâ‘ından münfekk olur: M, S: - A.

¹¹¹ bahre M, S: bahr A.

¹¹² muttaşıl S: muttaşıla M, A.

Fürûhişte (**mefâ'îlü**) zi-yâkût (**mefâ'îlü**) âbdâr (**fâ'îlât**)

Bu bahre dahilî şonradan ihdâş olunmağın **karîb** tesmiye olındı.

Hafîfün aşlı iki kerre “fâ'îlâtün müstef'îlün fâ'îlâtün”dür.

Hafîf-i maḥbûn-ı sâlim şadr ve ibtidâ:

Beyt

Sebzâ nev demîd ü yâr neyâmed

Tâze şud bâğ u ân nigâr neyâmed

Takṭî'i

Sebzâ nev (**fâ'îlâtün**) demîd ü yâ (**mefâ'îlün**) r neyâmed (**fe'îlâtün**)

Tâze şud bâ (**fâ'îlâtün**) ğ u â nigâ (**mefâ'îlün**) r neyâmed (**fe'îlâtün**)

Bu bahre veted-i mefrûk ve veted-i mecmû'dan aḥaff olup bundan cüz' olan müstef'îlün'ün veted-i mefrûk olmağın **hafîf** tesmiye olındı. Vetedinün mefrûk olması dâ'ireden fekk iderken zâhir olur.

Müşâkilün aşlı iki kerre “fâ'îlâtün mefâ'îlün mefâ'îlün”dür.

Müşâkil-i mekfûf-ı maḥşûr 'arûz ve ḍarb:

Beyt

Yâr-i ğam şudem ender şeb-i deycûr

Z'ân sebep ki ne-şud derd-i muḥîb dūr

Takṭî'i

Yâr-i ğam şu (**fâ'îlâtü**) dem ender şe (**mefâ'îlü**) b-i deycûr (**mefâ'îlü**)

Z'â sebep ki (**fâ'îlâtü**) ne-şud derd-i (**mefâ'îlü**) muḥîb dūr (**mefâ'îlü**)

Müşâkil-i murabba'-ı mekfûf-ı maḥzûf 'arûz ve ḍarb:

Beyt

Serv-i lâle-cebînî

Mâh ḥâne-nişînî

Takṭî'i

Serv-i lâle- (**fâ'îlâtü**) cebînî (**fe'ülün**)

Mâh ḥâne- (**fâ'îlâtü**) nişînî (**fe'ülün**)

Bu bahre şonradan ihdâş olunmada¹¹³ cedîdle karîbe müşâbih olmağın kâf'ın kesri-le **müşâkil** tesmiye olındı.

¹¹³ olunmada M, A: olmada S.

Bu beş bahri dahı ancak muzāḥaf isti‘māl olunmağın evvelki (M10b) matviyy, ikinci ve dördüncü maḥbūn, üçüncü ve beşinci mekfūf olarak bir dā‘ire cem‘ ider ki anı müteahḥirīn peydā itmegin zā‘nuḥ fethi-le **müntezā‘a** tesmiye olunur. Bu şüret üzere:

Mısrā‘u‘d-dā‘ire.

Dil-i tu rubūdī zi-men ḥaste bāz

Mısrā‘-ı cedīd-i maḥbūn: Fe‘ilātūn fe‘ilātūn mefā‘ilūn.

Mısrā‘-ı qarīb-i mekfūf: Mefā‘ilū mefā‘ilū fā‘ilātū.

Mısrā‘-ı ḥafīf-i maḥbūn: Fe‘ilātūn mefā‘ilūn fe‘ilātūn.¹¹⁴

Mısrā‘-ı müşākıl-i mekfūf: Fā‘ilātū mefā‘ilū mefā‘ilū.

(A124a) Cedīd, serī‘den evvelki müfte‘ilūn’ün tā’sından ve qarībīle müşākilden fā‘ilātū’lerinün tā’larından ve ḥafīfden āḥar ki fe‘ilātūn’ün (S47b) fā’sından münfekk olur ve qarīb, serī‘den evvelki müfte‘ilūn’ün ‘ayn’ından ve cedīdden evvelki fe‘ilātūn’ün ‘ayn’ından ve ḥafīfden āḥar ki fe‘ilātūn’ün ‘ayn’ından ve müşākilden evvelki mefā‘ilūn’ün mīm’inden münfekk olur ve ḥafīf, serī‘den ikinci müfte‘ilūn’ün tā’sından ve cedīdden ikinci fe‘ilātūn’ün fā’sından ve qarībīle müşākilden evvelki mefā‘ilū’lerinün lām’larından münfekk olur ve müşākıl, serī‘den fā‘ilātūn’ün lām’ından ve cedīdle ḥafīfden mefā‘ilū’lerinün fā’larından ve qarībden fā‘ilātūn’ün fā’sından münfekk olur.

Mütekarībün aşı sekiz kerre “fe‘ülün”dür.

Mütekarīb-i müsemmen-i sālīm-i maḥzūf ‘arūz ve ḍarb:

Beyt

Be-yek nā-terāşide der-meclisī

Be-renced dil-i hūşmendān besī

Takṭī‘i

Be-yek nā (fe‘ülün) terāşī (fe‘ülün) de der-mec (fe‘ülün) lisī (fe‘ul)

Be-renced (fe‘ülün) dil-i hū (fe‘ülün) şmendā (fe‘ülün) besī (fe‘ul)

Mütekarīb-i müseddes-i sālīm-i maḥzūf ‘arūz ve ḍarb:

Beyt

¹¹⁴ Mısrā‘-ı ḥafīf-i maḥbūn: Fe‘ilātūn mefā‘ilūn fe‘ilātūn M, A: - S.

Çü zülfet fişâned şabâ
Dil-i men beyüfted zi-câ

Takṭî'i

Çü zülfet (**fe'ülün**) fişâned (**fe'ülün**) şabâ (**fe'ul**)
Dil-i men (**fe'ülün**) beyüfted (**fe'ülün**) zi-câ (**fe'ul**)

Bu bahre eczâsı kaşır olup qarîbe olmağın **mütekârib** tesmiye olındı.

Mütedârikün aşlı sekiz kerre "fâ'ilün" dür.

Mütedârik-i müsemmen-i sâlim:

Beyt

Ey tutuk beste ez-tîre şeb ber-ķamer

Tṭî-i ḥaṭṭet efkende per ber-şeker (**M11a**)

Takṭî'i

Ey tutuk (**fâ'ilün**) beste ez- (**fâ'ilün**) tîre şeb (**fâ'ilün**) ber-ķamer (**fâ'ilün**)

Tṭî-i (**fâ'ilün**) ḥaṭṭet ef (**fâ'ilün**) kende per (**fâ'ilün**) ber-şeker (**fâ'ilün**)

Mütedârik-i müseddes-i maḳṭû':

Beyt

Her dem âyem sūyet

Bāşed bînem rūyet

Takṭî'i

Her dem (**fa'lün**) âyem (**fa'lün**) sūyet (**fa'lün**)

Bāşed (**fa'lün**) bînem (**fa'lün**) rūyet (**fa'lün**)

Bu bahre buḥûrun cümlesinün ardınca gelmegin rā'nun kesri-le (**S48a**) **mütedârik** tesmiye olındı.

Bu iki bahri bir dâ'ire cem' ider ki anâ eczâsı cümle ḥumâsî olmağın fâ'nun kesri-le **müttefikâ** tesmiye olunur. Bu şüret üzere:

Mısrā‘u’d-dā‘ire.

Turā kes ne-bīned be-ḥūyī naẓīrī.

Mısrā‘-ı mütedārik: Fā‘ilün fā‘ilün fā‘ilün fā‘ilün.¹¹⁵

Ma‘lūm ola ki devā‘irde ihtilāf çokdur. Faḳīr, zıkr olınan vücutu ihtiyār eyledüm. Hılāfı görüldükde inkār olınmaya.

Mütedārik, müteḳāribden evvelki fe‘ülün’ün lām’ından ve müteḳārib, mütedārikden evvelki fā‘ilün’ün ‘ayn’ından münfekk olur.

El-Faşlü’l-Ḥāmis fi’r-Rubā‘ī

Vech-i maḥşuş üzere baḥr-i hezecden müstenbaṭ iki beyte “rubā‘ī” ve “terāne” ve “dübeytī” tesmiye olunur. Ḥattā bir kaşide bu vezn üzere bulınsa her iki beyti bir rubā‘ī i’tibār olunur. Evzān-ı şî’rden bunun gayrıya ḥadd-i mu‘ayyen yokdur. Ḥattā zıkr olınan on toḳuz baḥrün her birin eczāsına ‘urūzı mümkün olan ziḥāfatun cümlesi-le isti‘māl müsellemdür. Ammā rubā‘ī maḥdūd olup ḥadd-i veznden ḥāric olduğda “rubā‘ī” denmez.

İmdi vezn-i mezkūr iki kısımdır. Biri **aḥrem**(dür). Bu kısım, nādirdür. Biri **aḥreb**(dür). Bu kısım maḳbūl ve keşirü’l-isti‘māldür. Bu ikiden her biri on ikişer nev’ olup mecmū‘ı yigirmi dört nev’e bāliḡ olur.

Rubā‘ī-i aḥremden (**A124b**) cüz’-i evvel aḥremdür. Sānī yā aḥremdür yā eşterdür yā aḥreb-i sānī aḥrem olduğda, sāliṣ yā aḥrebdür yā aḥrem. Sāliṣ aḥreb olduğda rābi‘ (**M11b**) yā mecbūbdur yā ehtem. Mişāl:

Beyt

Ey gül-ruḥ ey mehveş ey cān-ı tenem

Ey gül-ruḥ ey mehveş ey cān-ı ‘aziz

Vezni

Mef‘ülün mef‘ülün mef‘ülü fe‘il

Mef‘ülün mef‘ülün mef‘ülü fe‘ül

Sāliṣ aḥrem olduğda rābi‘ yā ebterdür yā ezell. Mişāl:

Beyt

¹¹⁵ Fā‘ilün fā‘ilün fā‘ilün fā‘ilün M, S: Fā‘ilün gemān merrāt.

Ey gül-ruh ey mehveş ey sünbül mû

Ey gül-ruh ey mehveş ey sünbül zülf

Vezni

Mef'ûlün mef'ûlün mef'ûlün fa'

Mef'ûlün mef'ûlün mef'ûlün fâ'

Şânî eşter olduğda şâliş yâ mekfûfdur yâ sâlim. Şâliş (S48b) mekfûf olduğda râbi' mecbûbdur yâ ehtem. Mişâl:

Beyt

Ey gül-ruh h'âhemet be-kâm-ı dil-i h'od

Ey gül-ruh h'âhemet be-kâm-ı dil-i h'ış

Vezni

Mef'ûlün fâ'ilün mefâ'ilü fe'il

Mef'ûlün fâ'ilün mefâ'ilü fe'ül

Şâliş sâlim olduğda râbi' yâ ebterdür yâ ezell. Mişâl:

Beyt

Ey gül-ruh h'âhemet ki bînem yek şeb

Ey gül-ruh h'âhemet ki bînem yek rûz

Vezni

Mef'ûlün fâ'ilün mefâ'ilün fa'

Mef'ûlün fâ'ilün mefâ'ilün fâ'

Şânî aḥreb olduğda şâliş yâ mekfûfdur yâ sâlim. Şâliş mekfûf olduğda râbi' yâ mecbûbdur yâ ehtem. Mişâl:

Beyt

Ey gül-ruh ber-hîz beyâ zûd berem

Ey gül-ruh ber-hîz beyâzûd be-gâh

Vezni

Mef'ûlün mef'ûlü mefâ'ilü fe'il

Mef'ûlün mef'ûlü mefâ'ilü fe'ül

Şâliş sâlim olduğda¹¹⁶ râbi' yâ ebterdür¹¹⁷ yâ ezell. Mişâl:

¹¹⁶ olduğda M, S: - A.

¹¹⁷ ebterdür M: ebter A, S.

Beyt

Ey gül-ruh ber-ḥīz nişin hoş bā-men

Ey gül-ruh ber-ḥīz nişin hoş bā-yār

Vezni

Mef'ülün mef'ülü mefā'ilün fa'

Mef'ülün mef'ülü mefā'ilün fā'

Ma'lûm ola ki zıkr olınan altı beytün mişrâ'larından her biri rubâ'î-i aḥremün envâ'ından birer nev'e işâret olup mecmû'ı on iki nev'e bâliḡ olur. Ve lâkin beynlerinde vâkı' olan tertibün ri'âyeti maḡşûda degüldür. Murâd olan hemân rubâ'î-i vâḥid bunlardan ḥālî olmaz dimekdür. Ḥattâ rubâ'î-i vâḥid bunlardan biri yâ ikisi yâ üçü yâ dördü-le olmaḡ mümkün. Zıkr olınan tertib gerek mer'î gerek degül. Mişâl:

Rubâ'î-i aḥrem:

Gāhî dâred zülfet-i derhem mā-rā

Gāhî baḡşed la'l-i tu merhem mā-rā

Men dānistem berset?-i ḡaṭ gird ruḡet

K'āḡir sūzed ruḡ-ı tu ez-ḡam mā-rā

Rubâ'î-i aḥrebden cüz' -i evvel aḥrebdür. Sānî sālimdür yâ mekfûfdur (S49a) yâ maḡbûz. Sānî sālīm olduğda (M12a) sālīs yâ aḥrebdür yâ aḥrem. Sālīs aḥreb olduğda rābi' yâ mecbûbdur yâ ehtem. Mişâl:

Beyt

Āşüfte şudem der-ḡam ey ṭurfe şanem

Āşüfte şudem der-ḡam ey ṭurfe nigār

Vezni

Mef'ülü mefā'ilün mef'ülü fe'il

Mef'ülü mefā'ilün mef'ülü fe'ül

Sālīs aḥrem olduğda rābi' yâ ebterdür yâ ezell. Mişâl:

Beyt

Āşüfte şudem der-ḡam ey büt rû meh

Āşüfte şudem der-ḡam ey büt rû ḡūr

Vezni

Mef'ülü mefā'ilün mef'ülün fa'

Mef'ülü mefā'ilün mefā'ilün fā'

Sānî mekfûf olduğda sālīs yâ mekfûfdur yâ sālīm. Sālīs mekfûf olduğda rābi' yâ mecbûbdur yâ ehtem. Mişâl:

Beyt

Âşüfte şud ez-‘ışk-ı tu dīvâne dilem

Âşüfte şud ez-‘ışk-ı tu dīvâne vahîd

Vezni

Mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘il

Mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ül

Şâliş sâlim olduğda râbi‘ yâ ebterdür yâ ezell. Mişâl:

Beyt

Âşüfte şud ez-‘ışk-ı nigārînem dil

Âşüfte şud ez-‘ışk-ı nigārînem cân

Vezni

Mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilün fa‘

Mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilün fâ‘

Şânî (A125a) maḳbûz olduğda şâliş yâ mekfûfdur yâ sâlim. Şâliş mekfûf olduğda râbi‘ yâ mecbûbdur yâ ehtem. Mişâl:

Beyt

Âşüfte ḫarâb u ḫasteem bî-tu bütâ

Âşüfte ḫarâb u ḫasteem bî-tu müdâm

Vezni

Mef‘ülü mefā‘ilün mefā‘ilü fe‘il

Mef‘ülü mefā‘ilün mefā‘ilü fe‘ül

Şâliş sâlim olduğda râbi‘ yâ ebterdür yâ ezell. Mişâl:

Beyt

Âşüfte ḫarâb u ḫaste-dil bîmârem

Âşüfte ḫarâb u ḫaste-dil bîmârîm

Vezni

Mef‘ülü mefā‘ilün mefā‘ilün fa‘

Mef‘ülü mefā‘ilün mefā‘ilün fâ‘

Bunda dahı kelâm-ı sâbık gibidür. Mişâl:

Rubâ‘î-i aḫreb: (S19b)

Ey defter-i ehl-i fakr-râ dîbâce
Meş'ûf be-şoḥbet-i emîr ü ḥ'âce
Der-ḥükm-i ḥalâ-cây şumar şoḥbetşân
Ancâ me-rev illâ li-kaẓâ'î'l-ḥâce

El-ḥamdü li'llâh 'ale'l-itmâm ve's-şalâtü ve's-selâm 'alâ-seyyidü'l-enâm¹¹⁸ ve 'alâ-âlihi ve şaḥbihi'l-kirâm mâ-te'âḳibi'l-leyâlî ve'l-eyyâm ve teceddüdü's-şuhûr ve'l-a'vâm.

Beyt

Ḳâbil-i in güftehâ şev küşvâr
Tâ ki ez-zer sâzemet men güşvâr

Ân çi güftem ez-ḳavâ'id der-kitâb
Fehm kun v'allâhu a'lem bi's-şavâb

Temme taḥrîren 'alâ-yedi 'Alî bin Muḥammed el-Mar'aşî ekremehu'llâhi te'âlâ bi'l-ğadâti ve'l-işâ.¹¹⁹

Extended Abstract

Molla Câmi, a 15th-century Iranian scholar and Abdurrahmân-ı Câmi (d. 1493), is known for his work titled *Risâle fi'l-Arûz*, which provides information on arud (prosody). This work was later translated into Turkish by Şems-i Kays (d. after 1236) as *El-Mu'cem fi-Me'âyiri Eş'âri'l-Acem*. Câmi's work has been translated and explained many times in Turkish literature. The present translation is attributed to Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Tarhan bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Abdülkerîm bin es-Seyyid Yûsuf Hâce. The translator named Câmi's work in question *Menâbi'u'l-Füyûz fi-Hadâ'iki'l-Arûz*. In the translation, it is seen that Câmi's work is not fully adhered to, and some parts are modified due to differences in example sentences and considerations during the discussion. The translator has added some useful information that may help understand the literary subtleties of the subject in his translation. This translation is compiled in five chapters. The date it was written cannot be determined, and it can be described as a "translation in the nature of an original work." In this article, it is primarily tried to show the place of the aforementioned translation in the history of arud by referring to the main works written in Arabic, Persian and Turkish literatures, and then recommendations for the translation examined in terms of content and sources are given. In the ninth chapter, Câmi's work is compared with various works.

The Aruz system in these three literatures has changed and developed within itself, but mostly it has influenced each other during this process. The works created in the history of Aruz have left a lasting impact on subsequent works and authors, with one of the most prominent being the Iranian scholar and poet Molla Câmi (d. 1493). Many of his works found their place in Turkish literature in different forms, including translations, commentaries, and adaptations. Abdurrahman-ı Câmi's

¹¹⁸ seyyidü'l-enâm M, S: ḥayrû'l-enâm A.

¹¹⁹ Temme taḥrîren 'alâ-yedi 'Alî bin Muḥammed el-Mar'aşî ekremehu'llâhi te'âlâ bi'l-ğadâti ve'l-işâ M: Temmet bi-'avi'llâhi'l-Meliki'l-Ḥallâḳ ve Ḳâsimu'l-Ezrâḳ A: -S.

independent work titled “*Risâle fî'l-Arûz*” was written by taking “*El-Mu‘cem*” of Şems-i Kays as an example.

This is the Turkish translation of the treatise titled *Risâle fî'l-Arûz* by *Menâbi 'u'l-Füyûz*, Abdurrahmân-ı Câmî, which could not be identified when it was written, and which explains the rules of aruz (prosody). This translation was done by Sayyid Tarhan bin es-Sayyid Ahmed bin es-Sayyid Abdulkerim bin es-Sayyid Yûsuf Hâce, a complete lineage. The translator's preface consists of approximately ten pages. In this work, the translator provides information about the reason for writing the work (sebeb-i te'lîf), stating that he translated the work into Turkish for those who are starting to learn the rules of *Risâle fî'l-Arûz* and Persian after praising Allah and the Prophet. He also provides information about the arrangement of the work, stating that he made some additions and changes to the translation. He states that the work was arranged in the "most beautiful" way by adding useful information that could help in understanding the literary subtleties in other treatises related to Câmî's work. It is stated that Câmî named his work *Menâbi 'u'l-Füyûz fî-Hadâ'iku'l-Arûz* and gathered it into twenty-five sections. The work utilized three sources: one being a divan commentary, one a short treatise, and one a treatise on prosody. The sources are: Sûdî (*Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*), Enverî (*U'cûbetü'l-Âfâk*) and Mi'yâr-ı Nusretî.

The translator did not remain entirely faithful to Câmî's work and made some changes. These differences include the dibacis of Câmî's translation not being translated, the third and fourth sections having their places changed, and the fifth section, which is not in Câmî's work, being added, containing information about rubai (quatrain). In this section, the definition of rubai is given, and the "ahrem" and "ahreb" patterns systematized by Hasan Kattân-ı Mervezî are explained. While the expression “Fasl” is used to indicate that the subject of Câmî's work changes, the absence of headings that clearly explain the subject of the section in the translation, and the lack of example couplets and words in Câmî's work can also be added to these differences. All these dispositions of the translator indicate that when writing the work, he did not only adhere to Câmî's work but also benefited from other prosody treatises written throughout history. An example of these sources is Şems-i Kays's *El-Mu‘cem*. The order of rhyme names and example couplets being similar to *El-Mu‘cem* rather than Câmî's work is an example of this. When all these are considered together, it can be said that *Menâbi 'u'l-Füyûz* is a “translation in the nature of an original work.”

KAYNAKÇA

- Abbâs İkbâl Âştîyânî (1350). *Mecmu'a-i Makâlât-ı Abbâs İkbâl-i Âştîyânî*. İran: Kitâbfurûşî Hayyâm.
- Armutlu, S. (2019). Kaside doruklarında uçan bir anka: Enverî. *Doğu Esintileri*, (11), 61-131.
- Ateş, A. (1949a). *Muhammed b. 'Omar ar-Râdûyânî-Kitâb Tarcumân al-Balâga*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, No. 395.
- Ateş, A. (1949b). Etude Sur Le Tarcumân al-Balâga. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3(3-4), 257-265.
- Ateş, A. ve Tarzî, A. (1962). *Farsça grameri*. (3. baskı), İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi.
- Bursalı Mehmed Tâhir (1333). *Osmanlı müellifleri*. (C 1), İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Cem-i Muhtasar*, Beyazıt Kütüphanesi B6920/3, 225b-239b.
- Çetin, N. M. (1991). Arûz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C 3, 424-437), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çiçekler, M. (2010). Şems-i Kays. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C 38, 508), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ekici, H. (2020). Seyyid Ahmed Sâfî'nin Molla Câmî şerhi: Câm-ı Muzaffer. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(1), 103-120.

- Eraslan, K. (2015). *Alî-Şîr Nevâyî, Mîzânü'l-Evzân (Vezinler terazisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karahan, A. (1995). Enverî, Evhadüddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C 11, 267-268), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kılıç, H. (1993). Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C 7, 459), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Koca, D. (2021). Arûz risâlesi (Babur). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü (TEES)*.
- Köksal, M. F. (2022). Arûz-ı Gülşehrî (Gülşehrî). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü (TEES)*.
- Köprülü, F. (1999). *Edebiyat araştırmaları*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu.
- Köprülü, M. F. (2003). *Türk edebiyatı tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Köprülüzade Mehmed Fuad (1934). *Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- Menâbi'ül-Füyûz fî Hadâ'iki'l-Arûz*, Ahmed b. Turhân b. Ahmed b. Abdülkerim, Amasya Beyazıt Kütüphanesi, 1733/15 (A).
- Menâbi'ül-Füyûz fî Hadâ'iku'l-Arûz*, Ahmed b. Turhân b. Ahmed b. Abdülkerim, Milli Kütüphane, 06 Mîl Yz A 726/1 (M).
- Menâbi'ül-Füyûz fî Hada'iki'l-Arûz*, Ahmed b. Turhân b. Ahmed b. Abdülkerim b. Yusuf Hâce, Milli Kütüphane, Samsun İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 55 Hk 640/5 (S).
- Muhammed bin Abdülvehhâb Kazvînî (1909). *Şemseddin Muhammed bin Kays er-Râzî-El-Mu'cem fî Me'âyîri Eş'ârîl-'Acem*. Tahran: Kitâbfürûş Tahran.
- Mum, C. (2010). Mustafa Reşîd'in arûza dair bir eseri: Zübdetü'l-Arûz. *Hikmet Yurdu Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3(6) 123-133.
- Mustafa Muhammed eş-Şek'a (1999). İbn Abdürabbih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C 19, 281-283), İstanbul.
- Okumuş, Ö. (1993). Câmî, Abdurrahman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C 7, 94-99), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Risâle fî'l-Arûz*, Molla Câmî, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdaî Efendi Koleksiyonu, 01383-002, s. 11-48.
- Sevgi, A. (2007). Ahmed-i Dâî'nin bilinmeyen bir eseri: İlm-i Arûz. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, (18), 1-11.
- Şafak, Y. (1991). Sürûrî'nin Bahrü'l-Ma'ârif'i ve Enîsü'l-'Uşşâk ile mukayesesı (Yayınlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Şafak, Y. (1999). Câmî'nin aruz risalesi üzerine bir inceleme. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, (3), 107-119.
- Şafak, Y. (2017). Bahrü'l-Maârif'in birinci bölümünde yer alan vezinler. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 17(45), 1-22.
- Şirinov, A. (2012). Tûsî, Nasîrüddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C 41, 437-442), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Terceme-i Arûz-ı Câmî*, Halîl eş-Şevkî el-Amasyavî, Beyazıt Kütüphanesi, 563779.
- Topuzoğlu, T. R. (1997). Halîl b. Ahmed. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C 15, 309-312), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Abdurrahmân-ı Câmî'nin Risâle fi'l-Arûz Adlı Eserinin Türkçe Tercümelerinden Menâbi 'u'l-Füyûz fî-Hadâ'iku'l-Arûz

Turan, M. (2019). Penbe-zâde-i Erzen-i Rûmî'nin Risâle fi'l-Arûz'u. *TÜRKÜL Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 7(18), 107-152.

YAZICI, T. (1995). Fettâhî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C 12, 485-486), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Yıldırım, N. (2012). *Fars edebiyatında kaynakbilim*. Erzurum: Fenomen.

SUITDER SÖĞÜT İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ Söğütman İktisadi Üniversitesi Journal of Humanities and Social Sciences	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>